

Misdaad en straf in de achttiende-eeuwse kasselrij Ieper¹

SIDDER EN BEEF!

Op 17 mei 1759 veroordeelde het kasselrijleenhof van Ieper François Kneudde tot de radbraking, uitgevoerd op een schavot voor het kasselrijhuis op de markt van Ieper, waar iedereen goed het spektakel kon volgen. Hierbij sloeg de beul François Kneudde levend de benen, de armen en het borstkas door met een ijzeren staaf, terwijl hij op een kruis lag.² Na deze radbraking werd zijn lichaam vier minuten op een kruis tentoongesteld. De beul snoerde hem daarna de keel toe (zoals François Kneudde met het slachtoffer gedaan had)³ en sneed zijn linkerbeen af. Om het af te ronden hakte de beul zijn hoofd af, dat hij netjes op een pin plaatste. De romp werd op een rad tentoongesteld tot vier uur in de middag. Nadien bracht men het lijk over naar het galgenveld waar het ten prooi aan vogels en verrotting werd achtergelaten.⁴

Deze barbaarse straf veronderstelt gruwelijke feiten. De 40-jarige weduwnaar François Kneudde was al in 1759 veroordeeld voor bedelarij door de schepenen van de kasselrij Kortrijk tot een blaam en een gevangenisstraf.⁵ Op 22 april 1759 had hij geprobeerd een vrouw om het leven te brengen. Op 1 mei 1759 kreeg hij tijdens het

¹ Dit artikel is gebaseerd op mijn onuitgegeven masterproef (UGent 2013). Ik bedank graag mijn promotor Georges Martyn en mijn commissaris Rik Opsommer voor hun begeleiding en hulp. Mijn dank gaat verder nog uit naar Jos Monballyu (KULeuven en Kulak) en Sebastiaan Vandenbogaerde (UGent).

² Radbraken kon op twee manieren gebeuren. In het tweede geval sloeg de beul de lichaamsdelen stuk met een wagenrad dat aan de buitenkant was uitgerust met een ijzeren mes. Zie J. MONBALLYU, *Zes eeuwen strafrecht. De geschiedenis van het Belgische strafrecht (1400-2000)*, Leuven, 2006, p. 146.

³ De tenuitvoerlegging was een spiegelstraf, een straf waarin het delict werd uitgebeeld. Zie J. MONBALLYU, 'Spiegelstraffen in het Brugse strafrecht in de eerste helft van de 16de eeuw', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 143 (2006), p. 164-186.

⁴ IEPER, *Stadsarchief*, Kasselrij Ieper, 1ste reeks, 217, Register van de Criminele Sententies van de Zaal en de Kasselrij van Ieper, 1728-1771, f. 111r-114r (verder 'Register 1728-1771').

⁵ IEPER, *Stadsarchief*, Kasselrij Ieper, Criminele processen, Locquet C2, 14, stukken X1, X2, X3 en X4 (verder 'Proces François Kneudde').

bedelen in de omgeving van Roeselare de 51-jarige Joanna Ovijn in het vizier. Hij greep haar bij de armen en sleepte haar het bos in. Op brutale wijze wurgde hij Ovijn met haar eigen halsdoek, dit ondanks een smeekbede om haar te sparen. Nadien kleepte hij haar volledig uit en stak hij in 'sijne ommenschelieke vreetheijt' haar lijk nog ettelijke malen met een mesje dat hij in haar beurs gevonden had. Hij sneed haar buik open en haalde haar darmen en ingewanden eruit. Daarna sneed hij haar linkerbeen en haar linkerarm meerdere keren tot op het bot. Vervolgens doorkerfde hij haar billen aan de binnenkant en stak hij het mes in haar keel tot op het nekbeen. Na het wassen van zijn bebloede handen en het afspoelen van het mesje borg hij haar bezittingen op in zijn plunjezak en vertrok hij naar de herberg 'De Tasche' in Ardoois.

Deze gruwelijke executie vond plaats op de vooravond van de 'verlichte' hervormingsbeweging. Vanaf 1760 kwam overal in Europa onder invloed van de Verlichting scherpe kritiek op het bestaande strafrecht. Auteurs zoals Beccaria zetten zich daarbij af tegen de diversiteit van de rechtsbronnen, de arbitraire bevoegdheid van de strafrechter, het gereguleerde bewijssysteem (tortuur inbegrepen) en de wrede dood- en lijfstraffen. Deze kritiek leidde enerzijds tot een meer wetenschappelijke benadering van het strafrecht en anderzijds tot een trend naar een meer humane strafrechtspraktijk, met de beperking of de afschaffing van de tortuur, de hervorming van het rechtswezen en de invoering van het gevangenisstelsel.⁶ Deze hervormingsbeweging kende ook in de Zuidelijke Nederlanden succes. De centrale regering in Brussel poogde het strafrecht te vernieuwen en wilde op een meer humane manier straffen.⁷ Zo stelde Goswin de Fierlant, lid van de Geheime Raad en vanaf 1774 president van de Grote Raad van Mechelen, de afschaffing van de tortuur voor. Hij probeerde de geseling, de schavotstraf, het brandmerk en de verbanning te vervangen door opsluiting in een correctie- of tuchthuis.⁸ Daarnaast opteerde hij voor het legaliteitsbeginsel bij het bepalen

6 L.T. MAES, 'De criminaliteit te Antwerpen in de achttiende eeuw', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 93 (1978), p. 324-325.

7 J. MONBALLYU, 'De Raad van Vlaanderen en de hervorming van het strafrecht (1756-1787)', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 54 (1996), p. 47-48.

8 MONBALLYU, 'De Raad', p. 47-51.

van de taakverdeling tussen de wetgever en de strafrechter. Het strafrecht moest zoveel mogelijk bij wet zijn vastgelegd.⁹

Onder invloed van de kritiek van de verlichte hervormingsbeweging benadrukken verschillende rechtshistorici het bloederige en gruwelijke karakter van het strafrecht tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.¹⁰ De bestraffing van de gruwelijke roofmoord door François Kneudde staft deze opvatting. Men neemt aan dat sadistische voorbeeldstraffen zoals het afsnijden van bepaalde ledematen, het koken en het vierdelen tot diep in de achttiende eeuw werden toegepast. Nochtans is de opvatting over het wrede strafrecht van het ancien régime een veralgemening.¹¹ Veel van deze dood- en lijfstraffen kwamen maar heel sporadisch voor en bestonden nog nauwelijks in de achttiende eeuw. Hun belang wordt vaak overschat door het sensationele karakter ervan. De meest uitgesproken straffen waren de geldboete en de verbanning.¹² Daarnaast is het uitdoven van inhumane straffen geen uitsluitend fenomeen van de late achttiende eeuw. Verschillende rechtshistorici halen aan dat tendensen tot humanisering al vanaf de zeventiende eeuw en doorheen de achttiende eeuw onderscheiden kunnen worden.¹³

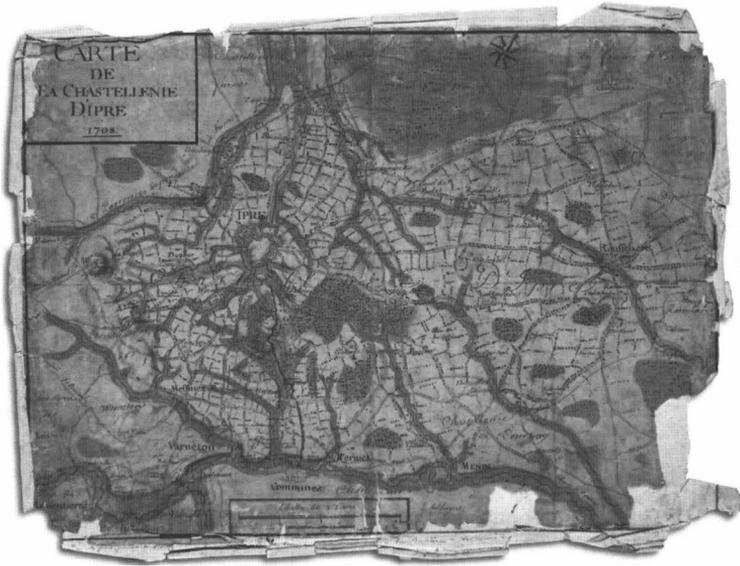
9 J. MONBALLYU, 'De rol van de wetgever en de rechter bij de strafrechtsbedeling volgens Goswin de Fierlant (1735-1804)', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 68 (2000), p. 300. Zie ook J. MONBALLYU, 'L'idée d'un code criminel chez Goswin de Fierlant', in: G. MACOURS & R. MARTINAGE (red.), *Les démarches de codification du Moyen-âge à nos jours* (Iuris Scripta Historica, 11), Brussel, 2006, p. 61-65.

10 Bijv. J. HUIZINGA, *Herfstij der middeleeuwen: studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, Haarlem, 1975; L.A.G. STROOBANT, *Notes sur le système pénal des villes flamandes du XVe au XVIIe siècle*, Mechelen, 1897.

11 Bijv. voor de middeleeuwen: D.A. BERENTS, *Het werk van de vos. Samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen*, Zutphen, 1985, p. 189-190; J.A. GORIS, 'Zeden en criminaliteit in de tweede helft der XIVe eeuw naar de rekeningen der schouten van 1358 tot 1387', in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 5 (1926), p. 871-886, 6 (1927), p. 181-205; L.T. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen, 1947; G.M. DE MEYER & E.W.F. VAN DEN ELZEN, 'In de schaduw van Huizinga, kanttekening bij de wreedheid der middeleeuwse rechters', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 53 (1985), p. 347-356; voor de vroegmoderne tijd: M. MÜLLER, 'Stad van justitie of stad van geweld? Misdaad en straf in zestiende-eeuws Alkmaar', in: *Pro Memoria*, 13 (2011), p. 80-95; E.J.M.F.C. BROERS, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht: een inleiding*, Apeldoorn, 2012, p. 115-116; MONBALLYU, 'De Raad'.

12 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 139-140; MONBALLYU, 'De Raad', p. 67-68.

13 Bijv. MONBALLYU, 'De Raad'; S. FABER, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811: De nieuwe menslievendheid*, Arnhem, 1983; P. SPIERENBURG,

Afbeelding 1. Kaart van de kasselrij Ieper, 1708 (IEPER, *Stadsarchief*, Kasselrij Ieper, Kaarten en plannen 17).

Het nu volgende bronnenonderzoek wil nagaan of bovenstaande casus symbool staat voor het strafrecht van de achttiende eeuw, of eerder een uitzondering op de regel was. Concreet vestigen we onze aandacht op het achttiende-eeuwse strafrecht van de kasselrij Ieper. Regionaal onderzoek laat toe fundamentele wijzigingen in de strafrechtspraktijk te onderscheiden die uiteindelijk de verklaringstheorieën kunnen belichten.¹⁴ Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden situeren we eerst onze hoofdbron, het Ieperse ‘*Registre van criminele sententien*’. Daarna bespreken we het verloop van de criminele strafprocedure, de misdrijven en welke straffen de Ieperse kasselrijschepenen oplegden.

The Spectacle of Suffering: Executions and the Evolution of Repression from a Preindustrial Metropolis to the European Experience, Cambridge, 1984.

- 14 Voor een overzicht van verschillende theorieën zie: D. GARLAND, *Punishment and the Modern Society. A Study in Social Theory*, Oxford, 1990; R.J. EVANS, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany 1600-1987*, Oxford, 1996, p. 1-24; MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 24-34. Twee belangrijke theorieën zijn die van Foucault (M. FOUCAULT, *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Parijs, 1975) en Spierenburg (SPIERENBURG, *The Spectacle*).

DE BRON: HET 'REGISTRE VAN CRIMINELE SENTENTIEN'

Aan de hand van het '*Registre van criminele sententien gegeven bij mijn heeren schepenen der zaele ende casselrie van Ipre*' vanaf 1728 tot en met 1793 beantwoorden we een aantal onderzoeksvragen.¹⁵ Andere mogelijke bronnen, zoals rekeningen en strafdossiers (met uitzondering van het proces van François Kneudde), hebben we niet bekeken. Om het begrip 'criminele sententie' te kunnen uitleggen dient gekeken te worden naar de wijze waarop binnen (materiële) strafzaken geprocedeerd werd.¹⁶ De gerechtsofficier hanteerde de criminele procesgang voor de vervolging van kapitale misdrijven (misdrijven bestraft met een doodstraf of een zware lijfstraf). De criminele strafprocesgang kende geen uniforme, uitputtende, wettelijke regeling en had een sterk inquisitoriaal karakter. Overheidsorganen voerden van ambtswege het strafproces en gingen zelf op zoek naar de (objectieve) waarheid. Voor het grootste deel verliet de criminele strafprocesgang in het geheim.¹⁷

Het register bevat 147 uitspraken, chronologisch geordend over een periode van februari 1728 tot oktober 1793. Daarvan zijn er 143 criminele sententiën.¹⁸ Het aantal gecorrigeerde personen bedraagt 253. Van de overige verdachten spraken de Ieperse kasselrijscshopen er 16 vrij.¹⁹

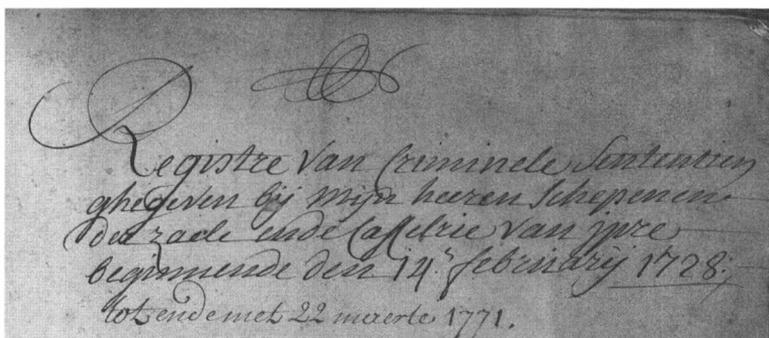
15 Register 1728-1771; IEPER, *Stadsarchief*, Kasselrij Ieper, 1ste reeks, 218, Register van de Criminele Sententies van de Zaal en de Kasselrij van Ieper, 1771-1793 (verder 'Register 1771-1793').

16 Zie hiervoor J. MONBALLYU, 'De hoofdlijnen van de criminele strafprocedure in het graafschap Vlaanderen (16^e tot 18^e eeuw)', in: C. VAN RHEE, F. STEVENS & E. PERSOONS (red.), *Voortschrijdend procesrecht. Een historische verkenning*, Leuven, 2001, p. 63-69; J. MONBALLYU, 'Het onderscheid tussen de civiele en de criminele en de ordinaire en de extraordinaire strafrechtspleging in het Vlaamse recht van de 16de eeuw', in: H.A. DIEDERIKS & H.W. ROODENBURG (red.), *Misdaad, zoen en straf. Aspecten van de middeleeuwse strafrechtsgeschiedenis in de Nederlanden*, Hilversum, 1991, p. 120-132.

17 MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 68-73.

18 Eén uitspraak kan niet als een strafvonnis beschouwd worden. Vijf vrouwelijke landlopers werden namelijk in voorhechtenis genomen en als onderzoeksmaatregel op het schavot tentoongesteld. Tijdens het moment van aanhouding ontdekten de rechtercommissarissen dat de schepenenbank van Kortrijk het vijftal nog maar net verbannen had (Register 1728-1771, f. 93r-93v). Voorts vonden we nog drie gratiebrieven (Register 1771-1793, f. 3r, 51v-53r, f. 58v-61r).

19 Register 1728-1771, f. 5v-6r, 22r-22v, 64r-66r, 73v-74v, 85r-87r, 96v-98r, 99v, 116v-117r, 120v-121r; Register 1771-1793, f. 17r-27r, f. 41r-42v, f. 67v-71r, 71r-74r. Eén persoon kon zijn straf

Afbeelding 2. Detail van het 'Registre van criminele sententien' (Register 1728-1771).

Een criminele sententie is opgebouwd volgens een vast stramien: een eerste luik vertelt ons meer over het verloop van de procedure. Vervolgens komen we (soms) iets te weten over de identiteit van de verdachte (bijv. leeftijd, geboorte- en woonplaats, burgerlijke staat, enz.). Spijtig genoeg had het gerecht nog geen belangstelling om bij iedere delinquent bijkomende informatie te vermelden.²⁰ Tot slot komen de strafbare gedragingen en de opgelegde sancties aan bod. In deze achttiende-eeuwse criminele sententies treffen we maar zelden iets aan wat lijkt op een motivering van het strafoordeel. In het vonnis verwezen de schepenen uitvoerig naar de feiten. Ze motiveerden niet in rechte, omdat er nog geen strikte wetteksten waren. In tegenstelling tot vandaag is er geen sprake van een legaliteitsbeginsel. In sommige sententies verwezen de kasselrijschepenen naar ordonnanties die geschonden zouden zijn door de veroordeelde persoon, maar meestal niet uitdrukkelijk.²¹ Wel gebruikte men standaardformules, zoals dat een 'exempel' gesteld moest worden.²²

afkopen (Register 1771-1793, f. 96r-98r). Bij zes verdachten hevelden de schepenen de zaak over naar een andere rechtbank wegens onbevoegdheid (Register 1728-1771, f. 85r-87r, 95v-96v, 109r-109v, 123r-125v, 126r-126v) en zetten in één geval de zaak om in een ordinair proces (zie later, Register 1728-1771, f. 40v-41r). Twee krankzinnigen waren volgens de schepenen ontoerekenbaar. Ter beveiliging van de maatschappij slokten de schepenen hen wel op (Register 1728-1771, f. 23r-24v, f. 76v-77r).

²⁰ Ook het geval bij: SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 111.

²¹ Bijv. 'niet jegenstaende bij sijne Majestijs placcaeten het selve hem scherperlijck is verboden op de straffen daer bij ghestatueert' (Register 1728-1771, f. 50r-50v).

²² Bijv. Register 1728-1771, f. 11v-13r.

rogius de
 Cypriauxker
 Clement de
 decker
 albert de grijs

Ghesien bij mijn heren Schepenen der zake
 Jende Casserie van jure de stucken van den
 prooffe extraordinaerlyck ten verpoeke van
 Jans franscois wijckelman heere van Welthove
 Jettit Baillie of Causa officij regheros ende ten
 Laste van rogius de Cypriauxker, Clement
 den decker, albert de grijs geaccuseerde
 de regter vanden 14^{en} ongt 1733. touderende tot
 moeffen informeren met de permissie daer op
 ghesloofft d'information in consequentie
 gheschieden den 17^{en} ongt 4^{en} ende 9^{en} september
 onse ordonantie vanden 18^{en} ongt draegen
 dat de geaccuseerde sonden worden gedaechpaert
 on ghelooft te worden op de faiteen ende
 tuffen sijt de voo^{er} beleede information
 resulterende de interrogatoiren bij sijn
 respectivelijck onderstaen den 17^{en} ongt het
 mandaat ondertekeet door den vermelden
 rogius de Cypriauxker ende Clement de decker
 om te doen de notificatie afvraeghe ende
 protest daer bij vermeldt met d'insinuatie
 ende relas daer onder staende ghedaen door
 sijn baillie vanden hove te roosebete
 respectivelijck in daten 29^{en} meij ende 2^{en}
 jinnij volleden onse ordonantie vanden
 22^{en} ongt, dat de ghetijghen ghehoort inde

Afbeelding 3a. Een voorbeeldvonnis (Register 1728-1771, f° 34r-35r).

voornoemde informatie ende alle andere
die van inbield noch souden vormen
ghevoort wesen souden wesen gherecolleert
in sinne depositie, ende nocht sijde
gheconfrontert jeghens de quacciusse deo:
het recollement jeghevolgt des ghevaen
den 4^{en} ende 9^{en} septembre de confrontatie van
meter boonsier ende nietornelle de smijtere
twide ende d'ere ghebrugghe ghevoort in
d'informatie vanden 17^{en} oylagt voorts jeghens
de drie quacciusse van daten 9^{en} septembre
de pondissien vanden hier Bailliu, ende op
alles ghelet,

Wij Verclaeren de voorre kogier de sijnmaeker
Clement den deker ende albert de grijsse
quacciusse de bepoelich overtsijghende
overnommen van in tierste van de maend
juniij lekten den nacht van een
loodt vast ghemactt aen het opperste van
een Keiserlaerens boom staende op het plain
vande waeghemaukerie ghebrincht. Sij
ferdinande de smijtere op de proefse van
gasshemacle den selwin boom te voeren
door boort ende ten grooten dele afgesaigt
met ghevelt sijnvelich omghelucken
te hebben tot op den grondt. 40 dies
vermenselich inspect van oortent des
voorseiden tijdt een anderen Keiserlaeren
boom staende op het voornoede plain
jnsghelijck doorboort te hebben ende hude
gaten gheleijt. Sijnvoeder mit gaders van
H selwin te hebben oortfeken, oec den voorts^{en}
boom te doen springhen.

Tot reparatie van Welcken Wij de Vermeelde
kogier de sijnmaeker Clement den deker ende
albert de grijsse condammeren tot vanquiffen
ten raetgave voor den tijdt van veertien daegen
sijn aldaer piceffivelich te begeren d'een
maer d'ander op penne, dat sijn den effete
ten lijfve sullen ghevat worden, inde boete
dek van twintighe ponden paris is, eude

Afbeelding 3b. Een voorbeeldvonnis (Register 1728-1771, f° 34r-35r, vervolg).

Solidairlijk inde Costen ende misfen van justitie
 ende waeren onderteeckent de la porte De la
 Barratrie, Coele, J. E. Vander Ocke De Langue marq
 J. adriaens L. J. De Ceuninck A. W. Medoach J.
 Prathyn J. f. Lijndrick, Leijns A. Walwein C.
 Walwein, Cor. E. Walwein, A. Merghelijck, ende
 Capon
 Ghepromoveert in het Collegie den 14.^{en}
 Novembre 1733. ter presentie van geenssiede,
 ond^r. A. Merghelijck;

Afbeelding 3c. Een voorbeeldvonnis (Register 1728-1771, f° 34r-35r, vervolg).

HET VERLOOP VAN DE CRIMINELE STRAFPROCEDURE

De uitoefening van de criminele bevoegdheden was in handen van de kasselrijbaljuw en de kasselrijschepenen. Zowel de stad als de kasselrij Ieper beschikten elk over een eigen baljuw, in tegenstelling tot sommige andere steden en kasselrijen, zoals Kortrijk en Veurne, die een gemeenschappelijke baljuw hadden. Verder hadden de twee ambachten van de kasselrij Ieper (West-Ieperambacht en Oost-Ieperambacht) elk een eigen baljuw. De exacte bevoegdheid van de baljuw van Oost-Ieperambacht is niet geheel duidelijk. Wel staat vast dat zijn bevoegdheid geringer was dan de bevoegdheid van die van West-Ieperambacht, die in feite doorgaat als de baljuw van de hele kasselrij Ieper of de kasselrijbaljuw.²³ Voor de onderzochte periode (1728-1793) kunnen we zes bevoegde gerechtsofficieren onderscheiden: François Wijnckelman (1728-1734), Jan François Joseph de Cerf (1735-1771), Jacques Louis baron Bonaert (1770-1790), Victor Romanus van den Ameele (1775) en Pieter François Hollevoet (1780-1793). De eerste vier waren hoogbaljuw, de laatste twee schout.²⁴ In één criminele sententie nam de luitenant-baljuw Augustinus Aeben bij afwezigheid van Jacques Louis baron Bonaert de taken over.²⁵ De

23 M. VANDERMAESEN, *Archiefvormers in de gerechtelijke arrondissementen Brugge, Ieper, Veurne*. 2. Archieven van overheidsinstellingen vanaf 1795, Brussel, 2002, p. 44.

24 De precieze verhouding tussen de kasselrijbaljuw en de schout konden we niet achterhalen.

25 Register 1771-1793, f. 1r-2v.

schepenbank bestond uit negen kasselrijschepenen, waaronder één voorschepen die de schepenbank voorzat.²⁶ Vanaf 1764 telt men er acht.²⁷ De schepenen waren telkens voor één jaar benoemd en dus jaarlijks herkiesbaar. Sommige schepenen bleven jarenlang in functie.²⁸ Ze kregen hulp van pensionarissen, die advies gaven en vonnissen voorbereidden. Pensionarissen zijn juristen die universitair geschoold zijn in het recht, in tegenstelling tot de schepenen en de baljuw die meestal geen juristen zijn.²⁹

Aan de hand van het strafdossier van François Kneudde schetsen we een beeld van het verloop van de criminele procedure. Elk crimineel proces kent vijf belangrijke kernmomenten: het voorbereidende onderzoek, de ondervraging van de verdachte, het eigenlijk onderzoek van de bewijzen, de ondervraging van de verdachte onder tortuur en tot slot het eindvonnis en zijn uitvoering. Het eigenlijk onderzoek en de ondervraging van de verdachte onder tortuur waren fasen die volledig konden worden overgeslagen, wat bijv. het geval was in de zaak van Kneudde.³⁰

Het kasselrijleenhof van Ieper raakte op de hoogte van de roofmoord door de prinselijke vierschaar van de heerlijkheid Zwinland³¹ en de hoofdvierschaar van Oost-Ieperambacht, die de zaak overdroeg aan het kasselrijleenhof van Ieper. De reden hiervoor is niet duidelijk. Waarschijnlijk maakte men de zaak over omdat het ging om een zware strafzaak. Pieter Jacobus de Mey, baljuw van de prinselijke vierschaar van de heerlijkheid Zwinland

26 VANDERMAESEN, *Archiefvormers*, p. 44.

27 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la salle et chatellenie d'Ypres*, Brussel, 1911, dl. I, p. xxvi.

28 Ook het geval voor criminele sententies van de kasselrij Ieper van 1694 tot en met 1727: C. VANMOERKERKE, *Het strafrechtelijke beleid in de kasselrij Ieper in de vroege 18^e eeuw*, onuitgegeven masterproef, Leuven, 2015, p. 20; N. MADDENS, 'Kasselrij Ieper', in: W. PREVENIER & B. AUGUSTYN (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1996, p. 377.

29 Gilliodts-Van Severen spreekt van vier pensionarissen, Maddens van twee (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume*, dl. I, p. xxvi; MADDENS, 'Kasselrij Ieper', p. 378. Zie ook MAES, *Vijfeeuwen*, p. 65-66).

30 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 351. Over de criminele strafprocedure in de Nederlanden, zie: MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 63-108; MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 351-364.

31 De heerlijkheid Zwinland lag in Staden, Oostnieuwkerke, Roeselare en Hooglede.

en de hoofdvierschaar van Oost-Ieperambacht, had de gruwelijke misdaad vernomen door een aangifte van Joseph Bonte en de zoon van Rogier Rosseel.³²

In het strafproces trad de baljuw op als openbare aanklager. Hij was de hoofdfiguur bij het opstarten en het afronden van de criminele strafprocedure. Op rekwest van Pieter Jacobus de Mey startte de vierschaar van Zwinland op 2 mei het voorbereidende onderzoek.³³ De baljuw voerde dit niet zelf, omdat gerechtelijke vaststellingen enkel door rechters konden gebeuren. Deze regel garandeerde de objectiviteit van het onderzoek en een procesgelijkheid tussen de aanklager en de verdachte.³⁴ De delegatie van de vierschaar bestond uit twee schepenen, in casu Pieter Joannes de Ceuninck en Anthone Verelst, bijgestaan door griffier Ferdinandus Carolus de Clercq.³⁵ In de eerste plaats poogden de rechtercommissarissen zoveel mogelijk vaststellingen te doen over het bestaan van de roofmoord. Ze begaven zich op 2 mei 's morgens naar het bos in Roeselare, waar ze het hevig verminkte, naakte lichaam van de vrouw vonden. Omstaanders zeiden dat het om Joanna Ovijn ging. De gruwelijke toestand van het lijk werd nauwkeurig genoteerd in een proces-verbaal.³⁶ Omdat Ovijn in verdachte omstandigheden was overleden, vorderde de baljuw bij de schepenen op 3 mei een lijkschouwing, wat ze hem toestonden.³⁷ Jacobus Kemele, geneesheer, en J.J. Delecluse, heelmeeester, onderzochten het lijk en wezen het doorsnijden van de keel als doodsoorzaak aan. De andere weerzinwekkende wonden waren na haar dood ontstaan.³⁸ Met toelating van de schepenen verrichtten de rechtercommissarissen een huiszoeking bij Joanna Ovijn. Daar maakten ze een inventaris op van alle goederen toebehorend aan het slachtoffer.³⁹ Omdat ze wilden nagaan wat Ovijn aanhad op de dag van de moord en welke bezittingen ze bij zich had, onderzochten ze

32 Proces François Kneudde, stuk C.

33 Proces François Kneudde, stuk A.

34 Deze regel gold in Vlaanderen. MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 77.

35 Proces François Kneudde, stuk A.

36 Proces François Kneudde, stuk B.

37 Proces François Kneudde, stuk F.

38 Proces François Kneudde, stuk G.

39 Proces François Kneudde, stukken H1 en H2.

welke kledingstukken, juwelen en andere goederen er ontbraken. Tot slot verhoorden de rechtercommissarissen op 2 en 5 mei alle personen die rechtstreeks of onrechtstreeks op de hoogte waren van het misdrijf, met het oog op het vinden van bezwarende omstandigheden tegen één of meerdere personen.⁴⁰

Ondertussen vermoedden verschillende personen in de herberg 'De Tasche' in Ardoorie dat de vrouwenkleren die François Kneudde bij zich had de kleren waren van de vermoorde vrouw. Ze legden hem op de rooster. Kneudde ontkende aanvankelijk en beweerde dat het de kleren waren van zijn overleden echtgenote. Men waarschuwde de baljuw van Ardoorie, die Kneudde op 4 mei gevangen nam. Aan deze baljuw bekende hij vervolgens de moord. Zijn goederen werden in beslag genomen en hiervan werd een inventaris opgemaakt.⁴¹

De aanhouding en de ondervraging van de verdachte vormen de volgende fase in elk strafproces. De ondervraging was een uiterst belangrijk moment in het crimineel proces, omdat de gerechtelijke bekentenis in vele gevallen als doorslaggevend gold.⁴² Op een rekest van Pieter de Meij (met advies van een rechtsgeleerde) gaven de schepenen op 5 mei het bevel tot aanhouding van François Kneudde.⁴³ Vervolgens moest hij binnen de 24 uur en ten laatste binnen de drie dagen worden ondervraagd.⁴⁴ Op 5 mei vond de eerste ondervraging plaats, waarbij hij zich niet kon laten bijstaan door een advocaat of een procureur. Tijdens de ondervraging bekende hij de moord. De rechtercommissarissen toonden het lijk aan Kneudde en hij bevestigde dat het om de vrouw ging die hij had vermoord.⁴⁵

Op 5 mei kwamen de schepenen van de vierschaar op een extraordinaire vergadering samen waar ze beslisten de zaak over te hevelen naar de kasselrijschepenenbank van Ieper. Op 7 mei aanvaardden

40 Proces François Kneudde, stuk C; MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 80.

41 Proces François Kneudde, stuk K.

42 MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 82-83.

43 Proces François Kneudde, stukken K en N.

44 'Art. 6 Ordonnantie op de stijl crimineel van 9 juli 1570' in *Eerstedeel van den uuyfden placcaert-boeck van Vlaenderen*, Gent, 1763, p. 155.

45 Proces François Kneudde, stuk M.

ghevraecht wat hem ghemordant oft
beweent heeft naer dies de overledene docten
ju desen doot was ende hij haere cleederen
ghenomen hadde van haer lichaam alden
soo deereelyck te mishandelen ende te
doorsnijden

Seght dat hij den bijnck open ghesneden
heeft om dat hij gewone ket jughentmit sionde
ghesien hebben ende dat hij da voordor
snydinghen ghedaen heeft om dat hem docht
dat hij stilleky doen moecht ende anderints
siet en conde van daer wegh gaen mocht
vertrecken

Afbeelding 4. Detail van de ondervraging van 5 mei (Proces François Kneudde, stuk M).

de schepenen van de kasselrij Ieper de zaak en gingen ze onmiddellijk over tot de ondervraging van François Kneudde.⁴⁶ Tijdens een ondervraging had deze gezegd dat hij al veroordeeld was door de schepenen van de kasselrij Kortrijk. Daarom schreef de griffier deze schepenen aan. Men wilde weten wanneer en naar waar Kneudde na zijn gevangenisstraf was weggetrokken. Ook wilden ze nagaan of hij voor of na de gevangenneming ergens was opgesloten. Op 10 mei antwoordden de Kortrijkse kasselrijschepenen dat Kneudde opgesloten zat tot 8 maart. Ze hadden geen weet van andere veroordelingen.⁴⁷

46 Proces François Kneudde, stukken O1, O2 en Q.

47 Proces François Kneudde, stukken X1, X2, X3 en X4.

Pas in het *recollement* kregen de getuigenverklaringen van het voorbereidende onderzoek volledige bewijskracht.⁴⁸ Dit greep plaats op 10 mei. Hierbij moesten alle getuigen die gedurende het voorbereidende onderzoek waren gehoord tijdens de zitting opnieuw ondervraagd worden om na te gaan of ze hun verklaringen handhaafden.⁴⁹ Op 13 mei vond de confrontatie plaats tussen de getuigen en François Kneudde. Deze confrontatie bestond in het horen van de getuigen in aanwezigheid van de verdachte.⁵⁰

Op 14 mei volgde de '*criminele heesch*' of *conclusie* van kasselrij-baljuw Jan François Joseph de Cerf, waarin hij de veroordeling van François Kneudde tot de doodstraf en de betaling van de gerechtskosten vroeg. De eis van de baljuw kwam grotendeels overeen met de uiteindelijk opgelegde straf, al week die op sommige vlakken af. Zo eiste hij dat de beul bij de executie de roofoverval tot in de puntjes moest uitbeelden (door onder meer het uitrukken van alle darmen en ingewanden), wat de schepenen uiteindelijk herleidden tot het afkappen van het linkerbeen en het hoofd.⁵¹

Een laatste ondervraging door het schepencollege vond op 17 mei plaats, waarna de schepenen het uiteindelijke strafvonnis wezen. Omdat François Kneudde had bekend, konden de schepenen de doodstraf opleggen, wat ze ook deden.⁵² Zijn proces volgde de extraordinaire procesgang, omdat de schepenen Kneudde op basis van het voorbereidende onderzoek en het verhoor bestraften.⁵³ Minstens 95 procent van de strafzaken werd op deze manier afgehandeld met het oog op het vermijden van proceskosten en om de justitie zo snel en efficiënt mogelijk te laten verlopen.⁵⁴ Op 19 mei spraken de kasselrij-schepenen het vonnis in aanwezigheid van François Kneudde in het openbaar uit. De baljuw was belast met de prompte uitvoering van de straffen. De uitvoering van het

48 MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 81.

49 MAES, *Vijf eeuwen*, p. 130-131.

50 Proces François Kneudde, stuk W.

51 Proces François Kneudde, stuk Y.

52 MAES, *Vijf eeuwen*, p. 147.

53 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 357.

54 'Artikel 32 Ordonnantie op de stijl crimineel van 9 juli 1570' in *Eerste deel van den vyfden placcaert-boeck*, p. 159. Zie ook latere wetgeving.

bloederig schouwspel liet hij over aan een beul of een ‘*scher prechter*’. Tegen een eindvonnis in criminele zaken was in principe geen hoger beroep mogelijk.⁵⁵ Mettertijd was dit wel toegestaan voor alle vonnissen die geen kapitale straf inhielden. Er bestond wel een beroep tot nietigverklaring voor alle strafvonnissen.⁵⁶

Het strafproces van François Kneudde sloeg het eigenlijk onderzoek en de ondervraging van de verdachte onder tortuur over. Na de ondervraging van de verdachte konden de schepenen beslissen over te gaan tot een eigenlijk onderzoek wanneer ze meenden dat de bewijzen onvoldoende waren om over de verdachte te oordelen.⁵⁷ De schepenen lieten dan de baljuw een tijdlang met de verdachte debatteren over de rechterlijke maatregelen. De verdachte kon zich in deze fase laten bijstaan door een procureur of een advocaat.⁵⁸ In de door ons onderzochte periode vond een dergelijk eigenlijk onderzoek één keer plaats.⁵⁹

Omdat François Kneudde de moord had bekend, konden de schepenen de pijnbank achterwege laten.⁶⁰ Het ‘*scherp examen*’ was enkel mogelijk bij misdaden bestrafbaar met een doodstraf of een zware lijfstraf en als het bestaan van het misdrijf ondubbelzinnig vaststond. Ook moesten er tegen de verdachte aanzienlijke schuldbewijzen voorhanden zijn.⁶¹ De bekentenis verkregen tijdens de tortuur bezat geen enkele juridische waarde: alleen herhaling van de bekentenis na de foltering bevestigde de schuld van

55 Wij hebben in ons bronnenmateriaal één uitzondering gevonden: in 1746 werd in hoger beroep gegaan bij het *Parlement de Flandres* in Douai (de kasselrij behoorde op dat moment tot Frankrijk); het oorspronkelijke vonnis werd deels vernietigd. Zie Register 1728-1771, f. 78v-80v.

56 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 363.

57 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 356; MONBALLYU, ‘De hoofdlijnen’, p. 91.

58 MONBALLYU, ‘Onderscheid’, p. 127.

59 Register 1728-1771, f. 40v-41r.

60 Voor de tortuur, zie: E. HUBERT, *La torture aux Pays-Bas autrichiens pendant le XVIIIe siècle. Son application, ses partisans et ses adversaires. Son abolition*, Brussel, 1897; J.H. LANGBEIN, *Torture and the Law of Proof. Europe and England in the Ancien Régime*, Chicago, 1977.

61 MONBALLYU, ‘De hoofdlijnen’, p. 97-98.

de dader.⁶² Tortuur was een weinig voorkomende procesfase,⁶³ wat wordt bevestigd door de achttiende-eeuwse praktijk van de kasselrij van Ieper. Enkel één criminele sententie maakte melding van de *'ordinaires ende extraordinaires pijnbanck'*. Bij deze ondervraging in 1739 bekende Pieter François Verleez niet, maar op grond van *'feijten ende judicien 't sijnen laste vijt den processe resulterende'* banden de kasselrijschepepen hem levenslang uit het graafschap Vlaanderen.⁶⁴ Daarnaast besloten de kasselrijschepepen Pieter Geloen, die ervan werd verdacht verschillende mensen te hebben vergiftigd, in 1785 aan een pijnlijk verhoor te onderwerpen. Hiervoor moesten ze de toelating hebben van het Brusselse centraal gezag, conform de keizerlijke instructie van 3 februari 1784. Dat verzoek tot pijniging werd echter afgewezen, wat erop wijst dat het Brusselse centraal gezag vanaf de regering van Jozef II ernaar streefde de tortuur af te schaffen.⁶⁵

DE MISDRIJVEN

Aan de hand van de criminele sententies kan een algemeen overzicht van de misdrijven van 1728 tot en met 1793 gegeven worden. We verstaan onder strafbare feiten ook de beschuldigingen waarvoor de verdachte vrijgesproken is. De omvang van de geregistreerde criminaliteit komt echter niet overeen met de reële omvang van de criminaliteit (een *dark number* is nu eenmaal niet te kennen).⁶⁶ Dit onderzoek schetst dan ook een beeld over de werking van het juridisch apparaat.

Er zijn vele wijzen om de delicten te kwalificeren en in te delen, wat een overzicht geven bemoeilijkt. Het indelen volgens het moderne strafwetboek leek ons niet geschikt. Bij het vergelijken doen

62 R.C. VAN CAENEGEM, 'La preuve dans l'ancien droit belge des origines à la fin du XVIIIe siècle', in: *La preuve* (Recueils de la Société Jean Bodin, 17), Brussel, 1965, dl. II, p. 422.

63 MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', p. 96, n.183.

64 Register 1771-1793, f. 53r-53v.

65 Register 1771-1793, f. 67v-71r; voor een bespreking van het straf dossier van Pieter Geloen, zie J. MONBALLYU, 'Vergiftiging, tortuur en beroep tot nietigverklaring in de kasselrij Ieper: het proces Pieter Geloen, 1785-1786', in: R. OPSOMMER (red.), *Van Ieperse scholen en lenen, schilderijen en criminelen, uit velerlei eeuwen* (Ieperse Historische Studies, 3), Ieper, 1999, p. 147-172.

66 FABER, *Strafrechtspleging*, p. 51.

zich qua aantal en aard van de misdrijven drie mogelijkheden voor: per verdachte één strafbaar feit, vervolgens twee of meer dezelfde misdrijven (of van dezelfde aard) en ten slotte twee of meer delicten van verschillende aard.⁶⁷ De beide eerste categorieën geven weinig moeilijkheden, maar de laatste wel. Vandaar dat de misdrijven worden bekeken vanuit twee invalshoeken. Enerzijds bepalen we louter één misdrijf per verdachte, met name het toentertijd zwaarst geachte misdrijf.⁶⁸ Anderzijds maken we elk van de misdrijven los van de delinquenten en houden we rekening met alle gepleegde misdrijven.

Tabel 1. Totaal aantal zwaarste misdrijven en totaal aantal misdrijven (1728-1793)⁶⁹

	Zwaarste misdrijven		Alle misdrijven	
	n	%	n	%
Misdrijven tegen de fysieke integriteit	25	9%	43	6%
Zedenmisdrijven	16	6%	32	5%
Vermogensmisdrijven	118	42%	357	52%
Misdrijven tegen het gezag	42	15%	97	14%
Landloperij en bedelarij	41	15%	115	17%
Onbekende misdrijven	37	13%	40	6%
Totaal aantal misdrijven	279	100%	684	100%

Een snelle blik op tabel 1 leert dat de Ieperse kasselrijschepenen vooral vermogensdelicten behandelden, gevolgd door landloperij en bedelarij en misdrijven tegen het gezag. Misdrijven tegen de fysieke integriteit en zedenmisdrijven kwamen het minst voor. Bij 37 gestrafte personen is het misdrijf niet vermeld.⁷⁰

67 FABER, *Strafrechtspleging*, p. 54.

68 Hierbij baseerden we ons op de ergheidsschaal die Faber in zijn onderzoek volgde. Zie FABER, *Strafrechtspleging*, p. 54.

69 Bij de percentages in de tabellen is wegens afronding een afwijking mogelijk.

70 Meestal vermeldt de criminele sententie 'om het cas resuterende uijt den processse gecondemneert', bijv. Register 1728-1771, f. 116v-117r.

MISDRIJVEN TEGEN DE FYSIEKE INTEGRITEIT

Met 22 mannelijke en drie vrouwelijke daders blijkt dat misdrijven tegen de fysieke integriteit een overwegend mannelijke aangelegenheid waren. Het kleine percentage op het conto van vrouwen komt overeen met gelijkaardig onderzoek elders in Europa.⁷¹ Criminologen gaan ervan uit dat vrouwen minder snel werden opgepakt en veroordeeld.⁷²

Tabel 2. Misdrijven tegen de fysieke integriteit (1728-1793)

	Zwaarste misdrijven		Alle misdrijven	
	n	%	n	%
Moord	2	8%	2	5%
Bijzondere vorm: kindermoord	2	8%	2	5%
Bijzondere vorm: vergiftiging	1	4%	6	14%
Poging tot moord	0	0%	1	2%
Doodslag	2	8%	2	5%
Poging tot doodslag	3	12%	3	7%
Strafbare deelneming door het niet verhinderen van de uitvoering van doodslag	1	4%	1	2%
Slagen en verwondingen	11	44%	13	30%
(Doods)bedreigingen	3	12%	13	30%
Totaal aantal misdrijven	25	100%	43	100%

In de loop van 65 jaar kwamen vijf personen wegens moord en vijf mannen omwille van (poging tot) doodslag voor de schepenen. Dat lijkt weinig, maar de pakkans in de vroegmoderne tijd was heel klein. Zo stelt Jüngen dat in het zestiende-eeuwse

71 M. EISNER, 'Long-term historical trends in violent crime', in: M. TONRY (red.), *Crime and Justice: A Review of Research* (30), Chicago, 2003, p. 83-142; P. SPIERENBURG, *A History of Murder: Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*, Cambridge, 2008, p. 117.

72 R. MUCHEMBLED, *A History of Violence: from the End of the Middle Ages to the Present*, Cambridge, 2012, p. 12-23.

Amsterdam voor elke ontdekte doodslag of moord er ongeveer tien niet voor de rechter kwamen.⁷³

Moord is het zwaarste vergrijp tegen de fysieke integriteit. Deze misdaad onderscheidde zich van doodslag door de heimelijkheid waarmee de dader was te werk gegaan bij het ombrengen van het slachtoffer.⁷⁴ Wie zijn kind vermoordde bij of kort na de geboorte of wie gif gebruikte, waren personen die niet voor hun daden uitkwamen.⁷⁵ De voorbedachte rade vormt het criterium dat vandaag gehanteerd wordt en bestaat uit het feit dat tussen het vormen en het uitvoeren van het opzet een zekere tijd was verlopen.⁷⁶ In het proces van François Kneudde zit dit criterium in de eis van de baljuw vevat: *'sedert merckelijcken tijde het voornemen ghehad heeft ende in sigh besloten van jemant te vermoorden'*.⁷⁷

Kindermoord (de doodslag gepleegd op een kind bij of kort na de geboorte) vormt een bijzondere variant van moord. Men beschouwde dit misdrijf als zeer afgrijselijk, omdat de ouder door de doding van een ongedoopt kind de ziel deed verloren gaan.⁷⁸ Hoe vaak kindermoord zich voordeed is moeilijk te achterhalen. Rechtszaken dienaangaande kwamen niet zoveel voor, omdat deze misdaad moeilijk te bewijzen was.⁷⁹ Wij vonden twee ongehuwde vrouwen die zich schuldig maakten aan kindermoord.⁸⁰ Ze

73 J. JÜNGEN, 'Doodslagers en hun pakkans in het zestiende-eeuwse Amsterdam', in: C. FIJNAUT & P. SPIERENBURG (red.), *Scherp toezicht. Van 'boeventucht' tot 'samenleving en criminaliteit'*, Arnhem, 1990, p. 85; MÜLLER, 'Stad', p. 85.

74 R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 19), Brussel, 1954, p. 88-89; E.J.M.F.C. BROERS, *Van plakkaat tot praktijk: strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw*, Nijmegen, 2003, p. 25; E. POULLET, *Histoire du droit pénal dans le duché de Brabant, depuis l'avènement de Charles-Quint jusqu'à la réunion de la Belgique à la France, à la fin du XVIIIe siècle* (Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, 35), Brussel, 1870, p. 443.

75 VAN CAENEGEM, *Geschiedenis*, p. 88.

76 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 92.

77 Proces François Kneudde, stuk Y.

78 F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 97), Brussel, 1981, p. 110.

79 SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 120.

80 Register 1728-1771, f. 43v-44v; Register 1771-1793, f. 10v-14r.

hielden hun zwangerschap verborgen en bevielen buiten het zicht van anderen, omdat hun seksuele relatie buiten het huwelijk strafbaar was. Uiteindelijk bevonden ze zich in zo een radeloze situatie dat zij geen andere uitweg meer zagen dan kindermoord. Zelf zonder arrestatie of veroordeling leidde een buitenechtelijk kind tot sterk verminderde huwelijkskansen en eerverlies. Vele vrouwen vreesden uit de gemeenschap verstoten te worden.⁸¹ Vaak waren het dienstmeiden voor wie een zwangerschap en zeker het moederschap het einde van hun loopbaan betekende.⁸² Zo verzweeg de 22-jarige Marianne de Spaigne haar ongewenste zwangerschap voor haar werkgever Pieter Joseph Capelle. Na de bevalling op 12 mei 1773 stak ze haar pasgeboren zoontje onder de 'cafsack'⁸³ van haar bed, bedekt met stro. Het kindje bleef daar twee dagen liggen. Nadien begroef ze het kinderlijkje onder een dunne laag aarde in een gracht bij een wilg langs zaailand, waar een toevallige passant op 12 juni het kadaver ontdekte. Omdat ze haar zwangerschap en bevalling 'heimelijck gehouden versweggen' had en ze bij de eerste ondervraging de feiten ontkende, verdachten de rechtercommissarissen haar van kindermoord.⁸⁴ De gangbare straf voor kindermoordenaressen was een publieke geseling en een levenslange verbanning uit Vlaanderen (en dus geen doodstraf).⁸⁵

Gifmoord is een andere bijzondere variant van moord. Zo zou Pieter Geloen zijn vijfjarig zoontje Frans met arsenicum vergiftigd hebben en het vervolgens met een koord (of een gelijkaardig instrument) hebben gewurgt. Voorts zou hij zijn vierde (en laatste) echtgenote, Thérèse Vallaeijs, vergiftigd hebben. Ook zou hij zijn eerste drie vrouwen en een schoonzus op dezelfde manier

81 M.P.C. VAN DER HEIJDEN, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800*, Amsterdam, 2014, p. 72-89; zie ook F. VANHEMELRYCK, 'Misdaad en straf- Recent onderzoek naar de geschiedenis van de criminaliteit', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 93 (1978), p. 187; Y.B. BRISSAUD, 'L'infanticide à la fin du Moyen Age. Ses motivations psychologiques et sa répression', in: *Revue historique de droit français et étranger*, 50 (1972), p. 233-234.

82 VANHEMELRYCK, 'Misdaad', p. 187; R.W. MALCOLMSON, 'Infanticide in the Eighteenth Century', in: J.S. COCKBURN (red.), *Crime in England, 1500-1800*, Princeton, 1977, p. 191-192.

83 Een zak gevuld met kaf die gebruikt werd als matras.

84 Register 1771-1793, f. 10v-14r.

85 Register 1728-1771, f. 43v-44v; Register 1771-1793, f. 10v-14r.

van kant gemaakt hebben. De kasselrijschepenen veroordeelden hem ook wegens vervalsing van een boedelbeschrijving. Geloen ontliet de doodstraf, maar kreeg in 1785 40 jaar opsluiting in het provinciaal correctiehuis in Gent.⁸⁶ De kasselrijschepenen spraken de mindere straf van opsluiting uit, omdat hij ‘ervan verdacht’ was de verschillende moorden te hebben gepleegd. De schepenen hadden voor het uitspreken van de doodstraf bij vergiftiging de bekentenis van de dader nodig, maar Geloen had evenwel niet bekend.⁸⁷

ZEDENMISDRIJVEN

We vonden twee pogingen tot verkrachting. De slachtoffers waren respectievelijk een jong meisje en een getrouwde vrouw. Het gerecht vervolgde verkrachting niet op grote schaal, waarschijnlijk wegens het moeilijk bewijsbare karakter van het delict.⁸⁸ Het spontane hulpgeroep van het slachtoffer als teken van verzet was een noodzakelijke voorwaarde voor het indienen van een geldige klacht.⁸⁹ Zo vergezelde Pieter Moerkercke in 1780 de getrouwde Marie de Soutter, die te voet op weg was naar Ieper. Hij randde de echtgenote van Pieter van den Berghe drie keer aan, om ‘*van alsdan op haer aengewendt te hebben verscheijde violente middelen om haer te vercrachten, tot soo verre dat sij haer genoodsaect gevonden heeft met luyder stemme te roupen om hulpe*’. Door het geschreeuw snelden drie vrouwen haar tegemoet en betrapten ze de dader op heterdaad. De kasselrijschepenen verbanden Pieter voor vijf jaar uit het graafschap Vlaanderen.⁹⁰ De Geheime Raad verleende hem in 1782 gratie.⁹¹ Ook aanranding van de eerbaarheid of oneerbiedige en ongeoorloofde aanrakingen van eerbare vrouwen of meisjes kwamen voor. Jacobus Duthois had in 1754 in een herberg te Brielen een twaalfjarig meisje ‘*onkuschelijck aengetast*

86 Over het Gentse tuchthuis zie G. MARTYN, K. VELLE & N. WYNS (red.), *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent [1862-2012]*, Heule, 2011.

87 MONBALLYU, ‘Vergiftiging’, p. 167.

88 A.M. ROETS, ‘*Rudessen, dieften ende andere crimen*’. *Misdadigheid te Gent in de zeventiende en achttiende eeuw: een kwantitatieve en kwalitatieve analyse*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Gent, 1987, p. 188.

89 VANHEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 149-150.

90 Register 1771-1793, f. 55r-56v.

91 Register 1771-1793, f. 58v-61r.

ende sijne handt geleijt te hebben op de vrouwelijckheijt'. Bovendien verdachten de schepenen hem ervan dat hij haar had willen verkrachten. Voorts veroordeelden de kasselrijschepenen hem voor drie gevallen van overspel. Ze sanctioneerden hem met een tepronkstelling op het schavot, een gevangenisstraf van vijf dagen en een vijfjarige verbanning uit de kasselrij Ieper.⁹² De criminele sententie geeft de naam van het slachtoffer niet weer (men spreekt van een '*dochterken ter elde van twalf jaeren ende vier maenden*'). De schepenen vermeden verlies van eer en reputatie door de naam van het slachtoffer niet bekend te maken.⁹³

Incest of bloedschande is het geslachtelijk verkeer met bloed- of aanverwanten. Het misdrijf kwam zelden voor de schepenenbank. In het ene teruggevonden geval was er sprake van verwantschap in de tweede graad. Voor zover dat uit de criminele sententie valt te achterhalen leek het te gaan om een vrijwillige relatie tussen te dichte familieleden. De schepenen keken naar de rol van beide partijen en veroordeelden zowel de man als de vrouw.⁹⁴

Negen keer veroordeelde het gerecht overspeligen. Hoewel het merendeel van de verdachten gehuwd was, veroordeelden de kasselrijschepenen ook drie ongehuwden voor dit vergrijp (deelneming aan overspel). Zo sanctioneerden de schepenen in 1749 Joseph Bervoet en de getrouwde Marie Catherine wegens (deelneming aan) overspel. Ondanks eerdere berispingen van de pastoor en van de kasselrijschepenen bestendigden ze '*hun quaedt leven*', wat uiteindelijk leidde tot een overspelig kind. Daarom verbanden de kasselrijschepenen Marie Catherine uit de kasselrij en legden ze haar een geldboete van 60 ponden paretis op. De medeplichtige aan overspel kwam er met een mildere straf vanaf. Hij moest enkel een boete van 30 ponden paretis betalen en mocht niet hervallen.⁹⁵

92 Register 1771-1793, f. 98r-98v.

93 Zie ook VAN DER HEIJDEN, *Misdadige vrouwen*, p. 202.

94 Register 1728-1771, f. 68r-70r.

95 Register 1728-1771, f. 82r-82v.

Tabel 3. Zedenmisdrifven (1728-1793)

	Zwaarste misdrifven		Alle misdrifven	
	n	%	n	%
Poging tot verkrachting	2	13%	2	6%
Incest	2	13%	2	6%
Overspel	4	25%	9	28%
Deelneming aan overspel	2	13%	3	9%
Aanranding van de eerbaarheid	0	0%	4	13%
Buitenhuwelijkse betrekkingen	6	38%	12	38%
Totaal aantal misdrifven	16	100%	32	100%

Buitenhuwelijkse betrekkingen (zowel voorhuwelijkse als tussen ongetrouwden die al langer samenleefden) waren niet toegestaan. Zo veroordeelden de schepenen in 1744 Marie Jacoba Sambaere omdat ze zich ‘*vleeschlijck*’ had ‘*laetene bekennen*’ door drie soldaten. Het jaar ervoor was ze al berispt wegens ‘*vleeschlijcke commercie*’ met een korporaal. De schepenen gaven haar een blaam en verbanden haar voor zes jaar uit de kasselrij.⁹⁶ In sommige streken liet het gerecht vrije seksuele omgang tussen huwelijkskandidaten toe en strafte men vooral landlopers die zeer ruime opvattingen hadden over liefdesverhoudingen.⁹⁷ Hoe dit in de kasselrij leper zat weten we niet.

VERMOGENSDELICTEN

Het grootste aandeel van de vermogensdelicten betreft diefstallen (76% van de zwaarste misdrifven en 75% van alle misdrifven, poging tot en deelneming aan diefstal meegerekend), waarbij we

96 Register 1728-1771, f. 75r-75v.

97 Ook het geval in andere gebieden in de Nederlanden; voor Staats-Brabant vergelijk BROERS, *Van plakkaat*, p. 57; voor Holland vergelijk D. HAKS, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, Assen, 1982, p. 14; M.P.C. VAN DER HEIJDEN, *Huwelijk in Holland. Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht 1550-1700*, Amsterdam, 1998, p. 96-110.

gewone huisdiefstallen,⁹⁸ inbraken,⁹⁹ beurzensnijderij¹⁰⁰, veld-diefstal¹⁰¹, winkeldiefstal¹⁰², diefstal in een vertrouwensrelatie¹⁰³ en kerkdiefstal¹⁰⁴ kunnen onderscheiden. De buit varieerde sterk. Naast textiel en kleding (zoals halsdoeken en kousen, maar ook beddengoed en neusdoeken), waren geld, levensmiddelen (veldvruchten en hout), zilverwerk, huishoudelijke voorwerpen en dieren gegeerde voorwerpen. De gestolen voorwerpen bestonden vaak uit alles wat er voor het grijpen lag, zoals een paar kousen die lagen te drogen.¹⁰⁵ Dieven gaven duidelijk de voorkeur aan objecten die ze gemakkelijk konden verhandelen of gebruiken.¹⁰⁶ Ofwel verkochten ze de goederen,¹⁰⁷ ofwel vertrouwden ze de goederen toe aan derden, die het gestolen goed aannamen, opborgen of verkochten.¹⁰⁸ Het helen van gestolen goederen werd gekwalificeerd onder deelneming aan diefstal door het verschaffen van hulp.¹⁰⁹

Tabel 4. Vermogensdelicten (1728-1793)

	Zwaarste misdrijven		Alle misdrijven	
	n	%	n	%
Brandstichting	1	1%	1	0%
Bedreigingen met brandstichting (o.a. brandbrieven)	2	2%	7	2%
Roofovervallen	7	6%	24	7%

98 Bijv. via een openstaande ruit: Register 1728-1771, f. 121r-122v.

99 Bijv. Register 1728-1771, f. 95v-96v.

100 Bijv. Register 1728-1771, f. 8r-11v. In het concrete geval was er sprake van diefstal uit de beurs van een officier op de Grote Markt van Ieper terwijl de beul bezig was een terdoodveroordeelde aan de galg te hangen.

101 Bijv. Register 1728-1771, f. 66v-67v.

102 Bijv. Register 1771-1793, f. 53v-54v.

103 Dieven die hun slag sloegen in huizen van werkgevers, opdrachtgevers en bekenden (bijv. Register 1728-1771, f. 46v-47v).

104 Bijv. Register 1728-1771, f. 121r-122v; Register 1771-1793, f. 98r-100v.

105 Register 1728-1771, f. 119r-120r.

106 Ook het geval voor ROETS, *Rudessen*, p. 204.

107 Bijv. Register 1728-1771, f. 45r-46r.

108 Bijv. Register 1771-1793, f. 77r-96r.

109 MONBALLYU, *Zeseeuwen*, p. 111-112.

	Zwaarste misdrijven		Alle misdrijven	
Afspersing	2	2%	2	1%
Diefstal	90	76%	267	75%
Valsheid in geschriften	3	3%	19	5%
Oprichting en bedrog	6	5%	20	6%
Verduistering	1	1%	1	0%
Vernieling en beschadiging van goederen	6	5%	16	4%
Totaal aantal misdrijven	118	100%	357	100%

Bestond er een verband tussen diefstal en armoede? Vanaf 1760 was er namelijk sprake van een toenemende verarming. De Vlaamse linnenindustrie kende een definitief verval door concurrentie uit het buitenland. Terwijl het nominale loonpeil van het landelijk industrieel proletariaat in de achttiende eeuw bijna constant bleef, hadden de stijging van de graanprijzen en van het levensonderhoud in het algemeen vanaf 1750-1760 de levensstandaard van het grootste deel van de plattelandsbevolking gevoelig aangetast.¹¹⁰ Sterk stijgende graanprijzen zouden de toename van het aantal vermogensdelicten kunnen verklaren.¹¹¹ Over het belang van sociaaleconomische omstandigheden voor veranderingen in criminaliteitspatronen en het soort misdrijven dat werd gepleegd verschillen historici echter van mening.¹¹² Zo kunnen we erop wijzen dat de vervolging of de afname van bepaalde soorten delicten een vertekend beeld kan geven. In de criminele sententies staat niet vermeld of dieven armoede als motief aangaven. Ongeacht de fluctuaties in de economie of de voedselprijzen kan criminaliteit ook als onderdeel van een overlevingsstrategie wor-

110 E. AERTS & J. DELBEKE, 'Problemen bij de sociaaleconomische geschiedenis van het Vlaamse platteland, 1700-1850', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 98 (1983), p. 589; zie ook P. DEPRez, 'Evolution économique et mouvements paysans en Belgique à la fin du 18e siècle', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 4 (1973), p. 49-65. Deprez heeft het over toenemende verarmingsgolven in de jaren 1765, 1770-1772, 1774, 1780, 1783 en 1784.

111 F. VANHEMELRYCK, *Ellendelingen voor galg en rad 1400-1800*, Antwerpen, 1984, p. 168-169; SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 137.

112 VAN DER HEIJDEN, *Misdadige vrouwen*, p. 106.

den beschouwd. Men stal namelijk geen voedsel om direct te nuttigen, maar goederen die doorverkocht konden worden.¹¹³

Naast gelegenhedsvieven vonden we één roversbende terug die uiterst gewelddadige vermogensdelicten pleegde. Het wederrechtelijk wegnemen van goederen zonder heimelijkheid, meestal met geweld, werd als roof aanschouwd.¹¹⁴ De groep bestond uit Pieter Joannes Flamez, zijn zoon Philippus Jacobus en zijn broer Ferdinande, Joannes Baptiste Hommez, Roeland Ollevier, Jacobus Matton, Joannes Matton en Jacobus Roone. Deze bende maakte zich schuldig aan verschillende gewapende inbraken in januari en februari 1773, waarbij de mannen meermaals de arme slachtoffers met de dood bedreigden. Bij elke gewapende huisoverval maakten ze hun gelaat zwart met gestampte kolen.¹¹⁵ De kasselrijschepenen traden onverbiddelijk op en bestraften roof veel zwaarder dan diefstal. Op 21 maart 1774 legden de schepenen bijna alle leden van de dievenbende de doodstraf op, behalve de zoon van Pieter Flamez. Hij ontsnapte aan de galg *'indacht nemende geaccuseerders jonge jaeren alsmede dat hij, soo het schijnt daertoe door sijnen geseijden vader geinstigeert ende misleijt is geworden'*. De leeftijd gold hier als een strafvermindingsgrond: de schepenen strafte hem met een lagere straf die in verhouding stond met zijn toerekeningsvermogen. Na een vermaning in aanwezigheid van het schepencollege moest deze minderjarige een gevangenisstraf ondergaan van veertien dagen, waarbij hij de eerste en de laatste dag gezeseld moest worden in aanwezigheid van de rechtercommissarissen.¹¹⁶

Nachtelijke brandstichting komt één keer voor. De schepenen verbanden in 1732 een vrouwelijke brandstichter voor twintig jaar uit het graafschap Vlaanderen. Uit de criminele sententie valt niet af te leiden of het ging om opzettelijke of onopzettelijke brandstichting.¹¹⁷ De schepenen traden daarnaast hard op tegen mannen

113 VAN DER HEIJDEN, *Misdadige vrouwen*, p. 108.

114 VAN CAENEGEM, *Geschiedenis*, p. 124.

115 Rovers deden dit dikwijls, vandaar dat meerdere benden de 'zwartmakers' werden genoemd. Zie VANHEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 207.

116 Register 1771-1793, f. 17r-27r.

117 Register 1728-1771, f. 26r-26v.

die geld afpersten middels brandbrieven. Dit zijn brieven waarbij men dreigt een bepaald goed in brand te steken.¹¹⁸ Zo kreeg Pieter Baillieul voor vier brandbrieven in 1732 de doodstraf. De Geheime Raad verleende uiteindelijk in 1733 genade en zette de doodstraf om in een eeuwigdurende opsluiting in de gevangenis.¹¹⁹

MISDRIJVEN TEGEN HET GEZAG

Onbehoorlijk, agressief gedrag tegen gezagsdragers hield verband met of was een reageren op de strafrechtspleging en de werking van het overheidsapparaat.¹²⁰ Zo vielen wildebrassen Jacobus van Robaijs en zijn dochter Marie amman Gillis de Raedt aan in een herberg in Zillebeke. Ze scheurden zijn kleren in stukken en het meisje beet hem in zijn hand, wat leidde tot een wonde. De onfortuinlijke amman was genoodzaakt zijn jachtmes te trekken en hulp te zoeken om de daders te arresteren.¹²¹ Een ander voorbeeld betreft het vonnis van Isabelle de Zeure en haar kinderen. Jacobus van der Meersch, amman van de kasselrij, wou in opdracht van de parochieontvangers van Langemark door gerechtelijke pandneming beslag leggen op haar koe. De vrouw blokkeerde echter de toegang tot de koestal met een *'dicken stock'*, roepende *'moort ende valant'*. Hierop kwamen haar kinderen haar te hulp, gewapend met een geweer, een *'hauwmes'* en een drietand. Diezelfde dag maakte Isabelle zich nog schuldig aan majesteitsschennis door het uiten van *'grootte injurien jehghens de Coninginne ende d'heeren van desen collegie, ende van met de wapens deser casselrie ghelachen te hebben'*.¹²²

118 VANHEMELRYCK, *De criminaliteit*, p. 220.

119 Register 1728-1771, f. 32r-33r.

120 FABER, *Strafrechtspleging*, p. 58-59. Aangezien beledigingen enkel geuit werden tegen leden van het gerecht, hebben we deze delicten als 'Misdrijven tegen het gezag' gekwalificeerd.

121 Register 1728-1771, f. 125r-126r.

122 Register 1728-1771, f. 94r-95r.

Tabel 5. Misdrijven tegen het gezag (1728-1793)

	Zwaarste misdrijven		Alle misdrijven	
	n	%	n	%
Majesteitsschennis	1	2%	1	1%
Misdrijven gepleegd door openbare ambtenaren	5	12%	5	5%
Onbehoorlijk, agressief gedrag tegen overheidsdienaren	13	31%	23	24%
Ordeverstoring	14	33%	17	18%
Deelneming aan ordeverstoring	1	2%	1	1%
Ontvluchting van gevangenen	0	0%	4	4%
Desertie	1	2%	1	1%
Banbreuk	7	17%	31	32%
Valse naamdracht	0	0%	9	9%
Verbergen van brandmerken	0	0%	3	3%
Valsheid voor het gerecht	0	0%	2	2%
Totaal aantal misdrijven	42	100%	97	100%

Opstand tegen de overheid valt onder ordeverstoring.¹²³ Een criminele sententie vertelt het verhaal van zeven echtgenotes, die zich 's morgens vroeg op Maria-Lichtmis rond de kerk van Brielen verdoken. Om verwarring te zaaien rond hun identiteit bedekten ze hun gelaat met schorten. Eén vrouw ging nog een stapje verder en had haar gezicht zwart gemaakt met gestampde kolen. Daar wachtten ze geduldig op de komst van de koster. Toen deze laatste de sleutel in het sleutelgat van het kerkportaal poogde te steken, vielen de vrouwen hem aan. De ene greep hem bij de arm, de andere hield hem vast bij de schouders en een derde pakte zijn sleutels af. Door de streken van de dames kon de eredienst op deze belangrijke kerkelijke feestdag niet doorgaan. Als straf moesten ze openbaar vergiffenis vragen aan God, de overheid en het gerecht, werden ze geblameerd en moesten ze een gevangenisstraf ondergaan. De twee aanzetters

123 Bijv. Register 1728-1771, f. 68r-70r.

van het misdrijf werden met roeden voor één uur tentoongesteld. Het vonnis werd ten slotte gepubliceerd in Brielen.¹²⁴

Banbreuk was het meest voorkomende misdrijf tegen het gezag. Dit betekent de terugkeer op het grondgebied waaruit men verbannen was voor het verstrijken van de verbanningstermijn.¹²⁵ In vele gevallen ging het breken van de ban gekoppeld met landloperij en bedelarij.¹²⁶ Daarnaast probeerden heel wat veroordeelden hun brandmerken te verbergen, om het stigma dat eraan vasthing, kwijt te raken.¹²⁷

LANDLOPERIJ EN BEDELARIJ

Landloperij en bedelarij kwamen vanaf de middeleeuwen voor. Oorspronkelijk werd bedelen niet automatisch gezien als een schandelijke zaak. Maar vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw nam het aantal permanente bedelaars verontrustende proporties aan.¹²⁸ Naast lokale bedelaars doken vanaf dan ook zigeuners op, de zogenaamde 'Egyptenaeren' ('Heidenen' of 'Praeghenaers'), die meestal in groepen rondzwierven. De overheid reageerde door een tweesporenbeleid, waarbij men een onderscheid maakte tussen de 'goede armen' en anderzijds bedelaars en zwervers die niet onder deze categorie vielen. De eerste groep bestond uit zieken, bejaarden en wezen. De overheid stond hen toe te bedelen door het verstrekken van bedelpenningen. Personen die door ziekte, gebrek of ouderdom niet in staat waren om te werken konden zo'n certificaat verkrijgen en hadden het recht om aalmoezen te vragen.¹²⁹ Door een steeds groter wordende armoede ten gevolge van economische crisissen, werkloosheid, strenge winters, graancrisissen en oorlog ontstonden er echter steeds meer groepjes rondzwervende bedelaars, die niet onder deze categorie vielen.¹³⁰

124 Register 1728-1771, f. 64r-66r.

125 MAES, *Vijf eeuwen*, p. 326.

126 Bijv. Register 1728-1771, f. 1r-iv.

127 Bijv. Register 1728-1771, f. 95r-95v.

128 MÜLLER, 'Stad', p. 86.

129 BROERS, *Van plakkaat*, p. 75.

130 BROERS, *Van plakkaat*, p. 75; F. VANHEMELRYCK, *Marginalen in de geschiedenis. Over beulen, joden, hoeren, zigeuners en andere zondebokken*, Leuven, 2004, p. 11-20.

Tabel 6. Landloperij en bedelarij (1728-1793)

	Zwaarste misdrijven		Alle misdrijven	
	n	%	n	%
Landloperij	40	98%	74	64%
Bedelarij	1	2%	41	36%
Totaal aantal misdrijven	41	100%	115	100%

Zowel lokale als uitheemse zwervers vormden in de kasselrij Ieper een steeds groter probleem.¹³¹ Door middel van strenge repressie maatregelen en exemplarische straffen poogde de overheid de landlopers en de bedelaars af te schrikken. Bedelen en landlopen waren verboden. In geval van overtreding bestond de sanctie uit een verbanning, onderende straffen en lijfstraffen zoals geseling en brandmerking.¹³² Doorheen de vroegmoderne tijd vaardigde de overheid heel wat ordonnanties ter bestrijding van bedelarij en landloperij uit. In de criminele sententies verwezen de schepenen soms naar ‘*d’Ordonnantie uijtgeheven ende verkondight van weghen sijne Keyserlycke ende Catholieke Majestijt op het stuck van de soo ghenoomde Praeghenaers ofte Egyptenaeren*’¹³³ of specifiek uitgevaardigde ordonnanties, zoals het plakkaat van 29 december 1725¹³⁴ en het plakkaat van 14 juli 1740.¹³⁵ Het eerste plakkaat vermeldt dat het aantal en de organisatie van ‘*Egyptenaren*’ hun vervolging bemoeilijkte. Deze vervolging was noodzakelijk om

131 Maddens haalt aan dat er in het begin van de zeventiende eeuw opvallend veel bedelaars, vagebonden, soldaten, vreemdelingen op het grondgebied hebben rondgedwaald. Zie K. MADDENS, ‘De crisis op het einde van de XVIIe eeuw in de kasselrij Ieper’, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 39 (1961), p. 388-389.

132 BROERS, *Van plakkaat*, p. 76; zie ook POULLET, *Histoire*, p. 440-441; VANHEMELRYCK, *Ellendelingen*, p. 85-87.

133 Bijv. Register 1728-1771, f. 6r-7r.

134 ‘Placcaert van Syne Majesteyt jegens de Egyptenaeren. Geëmaneert den 29. Decembre 1725’, in: *Eerste deel van den vierden placcaert-boeck van Vlaenderen*, Brussel, 1740, p. 638-641.

135 ‘Placcaert van den 14. July 1740. Concernerende de Ledig-gangers, Bedelaers ende Landt-loopers’, in: *Tweede deel van den vyfden placcaert-boeck van Vlaenderen*, Gent, 1763, p. 1055-1058.

'zonde en ontucht' te bestrijden en de rust te verzekeren.¹³⁶ In ons onderzoek vonden we 33 zigeuners terug.

Het gerecht koesterde een ingeworteld wantrouwen tegen bedelaars en landlopers, waardoor ze niet dezelfde juridische waarborgen genoten als een gewone burger. Voor het minste pakten gerechtsofficieren ze op en waren ze verdacht van gepleegde misdrijven. Alle omstandigheden waren goed om de haveloze zwerver op te pakken en op te sluiten. In een aantal gevallen had men inderdaad te maken met criminelen die via bedelarij en landloperij in de criminaliteit waren beland.¹³⁷ Landlopers en bedelaars werden vaak bij diefstal in huizen op heterdaad betrapt.¹³⁸ Daarnaast veroordeelden de kasselrijsheren ze vaak voor een seksueel delict, zoals buitenhuwelijkse betrekkingen.¹³⁹

DE STRAFFEN

In de achttiende eeuw had de straf vooral vergelding en afschrikking tot doel. Dood- en lijfstraffen zijn hiervan typische voorbeelden. Het misdrijf moest vergolden worden en de dader diende het door hem veroorzaakte kwaad zelf te ondergaan. De afschrikkingsgedachte is het idee dat de opgelegde straf zowel de betrokken dader, als alle andere potentiële daders moest afschrikken om in de toekomst nog hetzelfde of een soortgelijke strafbare gedraging te stellen. De beveiligings- en verbeteringsgedachte waren in mindere mate aanwezig. Gevaarlijke criminelen werden uit de maatschappij verwijderd door ze op te sluiten in een gevangenis of een tuchthuis, te veroordelen tot dwangarbeid op de galeien, te verbannen of te executeren. Het uitsluiten van criminele elementen uit de maatschappij was onderdeel van een nieuw en meer humaan strafstelsel, maar wilde ook economisch voordeel realiseren. Een straf kon voorts worden opgelegd om een misdadiger te verbeteren of om hem van een slecht tot een goed mens om te vormen. Deze verbeteringsgedachte, geïnspireerd door kerkelijke

136 W. DEPREEUW, *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid. Een socio-historische analyse van repressie, bijstand en instellingen*, Antwerpen, 1988, p. 135.

137 Zie ook VANHEMELRYCK, *Marginalen*, p. 63-66.

138 Register 1728-1771, f. 36v-37r.

139 Register 1728-1771, f. 62r-63v.

ideeën over boetedoening en vergeving, uit zich onder andere in de gevangenisstraf en de opsluiting in het tuchthuis.¹⁴⁰

De Ieperse kasselrijschepenen beschikten over een uitgebreid arsenaal van sancties, waaronder dood- en lijfstraffen, onderende straffen, vrijheidsstraffen en vermogensstraffen.¹⁴¹ De meest voorkomende straf was de verbanning, zowel voor mannen als vrouwen (35%).¹⁴²

Tabel 7. Overzicht straffen (1728-1793)

	1728-1749		1750-1774		1775-1793		Totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Dood- en lijfstraffen	54	25%	39	22%	13	22%	106	23%
Doodstraf	9	4%	8	5%	1	2%	18	4%
Afhakken van lichaamsdelen	0	0%	1	1%	0	0%	1	0%
Geseling	32	15%	20	11%	9	15%	61	13%
Brandmerk	13	6%	10	6%	3	5%	26	6%
Onterende straffen	66	30%	57	33%	12	20%	135	30%
Tentoonstelling op het schavot	15	7%	23	13%	4	7%	42	9%
Eerlijke betering	9	4%	14	8%	0	0%	23	5%
Blaam	20	9%	5	3%	1	2%	26	6%

140 MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 127-138; MAES, *Vijf eeuwen*, p. 371-376; BROERS, *Geschiedenis*, p. 113-122; J.M. CARBASSE, *Histoire du droit pénal et de la justice criminelle*, Parijs, 2000, p. 243-256.

141 De vermogensstraffen bestonden enkel uit de geldboete, waarbij de te betalen bedragen lagen tussen 10, 30 en 60 ponden pesis. De schepenen sanctioneerden onder meer slagen en verwondingen en vernieling en beschadiging aan goederen met een geldboete.

142 Gedurende de onderzoeksperiode spraken de schepenen nooit een algemene verbeurdverklaring uit (ook niet als bijkomstige straf bij de doodstraf). Bijzondere verbeurdverklaring kwam vier keer voor: valsheid in geschriften (Register 1728-1771, f. 114r-114v), een ambtsmisdrijf (Register 1728-1771, f. 72r-72v) en twee diefstallen waarbij (de opbrengst van) het gestolen goed moest worden teruggegeven (Register 1728-1771, f. 13r-14r, f. 64r-66r).

Vermaning	11	5%	14	8%	6	10%	31	7%
Infaamverklaring	1	0%	1	1%	0	0%	2	0%
Vonnis openbaar maken	10	5%	0	0%	1	2%	11	2%
Vrijheidsstraffen	90	41%	73	42%	33	56%	196	43%
Galeisraf	1	0%	0	0%	0	0%	1	0%
Verbanning	72	33%	62	35%	23	39%	157	35%
Opsluiting in een gevangenis	17	8%	10	6%	4	7%	31	7%
Opsluiting in een tuchthuis	0	0%	1	1%	6	10%	7	2%
Vermogensstraffen	9	4%	6	3%	1	2%	16	4%
Geldboete	9	4%	6	3%	1	2%	16	4%
Totaal	219	100%	175	100%	59	100%	453	100%

DOOD- EN LIJFSTRAFFEN

De schepenen spraken de doodstraf niet vaak uit. Van de achttien personen die deze straf opliepen (zestien mannen, twee vrouwen) werden vijf schuldigen bij verstek veroordeeld¹⁴³ en kregen twee personen genade.¹⁴⁴

Samen pleegden deze achttien mensen 103 misdrijven. In de feitelijke motivering valt vaak af te leiden dat hun criminele carrière meespeelde bij het opleggen van de doodstraf.¹⁴⁵ De meeste terdoodveroordeelden hadden ernstige vermogensdelicten, zoals roofovervallen¹⁴⁶ en verschillende inbraken en diefstallen op hun kerfstok.¹⁴⁷ Daarnaast sanctioneerden de schepenen ook landlo-

¹⁴³ Register 1728-1771, f. 19r-21r, f. 37r-39r; Register 1771-1793, f. 17r-27r.

¹⁴⁴ Register 1728-1771, f. 32r-33r, f. 51r-52v.

¹⁴⁵ Bijv. *'ende alsoo in haer boosaerdigh leven ghepersevereert sonder eenigen afstand ofte beterijnghe tot den dach van haer apprehensie ghedeurende den tijdt van veele jaeren in misachtijnghe van de justitie ende van soo veele menichvuuldige sententien criminele jehghens haere successivelijck uijtghesproken in diverse tribunalen ende soo dickwils gherejtereerde corporele straffen door haer onderstaen ter cause van haere dieften, burschsniderie ende landt looperie met geesselijnghe, brandtmercken ende bannissementen'*, zie Register 1728-1771, f. 11r.

¹⁴⁶ Register 1771-1793, f. 17r-27r.

¹⁴⁷ Register 1728-1771, f. 51r-52v; Register 1771-1793, f. 5r-10v, 77r-96r.

pers verantwoordelijk voor meerdere misdrijven, zoals banbreuk, valse naamdracht, buitenhuwelijkse betrekkingen en diefstal.¹⁴⁸ Anderen werden veroordeeld voor herhaaldelijke oplichting en bedrog.¹⁴⁹ Slechts één persoon, François Kneudde, pleegde een moord. Dit is het enige misdrijf tegen de fysieke integriteit.¹⁵⁰ Pieter Baillieul kreeg de doodstraf voor het schrijven van vier brandbrieven, maar de Geheime Raad verleende genade en zette de doodstraf om in een eeuwigdurende opsluiting in de gevangenis.¹⁵¹

Om de afschrikking zo groot mogelijk te maken voerde men de doodstraf in het openbaar uit. In de regel was die straf de opknooping aan de galg. Voor één persoon, François Kneudde, was deze doodstraf niet erg genoeg. Zoals al vermeld, radbraakte de beul hem in 1759. De kasselrijschepenen gunden hem strafvermindering: ze beperkten het tijdstip dat de terechtgestelde na de radbraking moest blijven liggen van een half uur tot enkele minuten.¹⁵² Uiteindelijk verbood Maria Theresia in 1774 de radbraking.¹⁵³

De galg werd voor de executie opgebouwd voor het kasselrijhuis op de markt en erna weer afgebroken. Er bestond in Ieper toen geen permanent stenen schavot. Dit betekende dus wel een verminderde zichtbaarheid van de justitiële gestrengheid.¹⁵⁴

Elk doodvonnis bepaalde wat er met het lijk van de terechtgestelde moest gebeuren. Nadat het een paar uur aan de galg was blijven hangen, werd het lichaam overgebracht naar het galgenveld. Of het kadaver van de terechtgestelde in een optocht naar het galgenveld werd gebracht kan niet uit de vonnissen afgeleid worden.¹⁵⁵ Het stoffelijk overschot werd aldaar tentoongesteld ‘*anderen in*

148 Register 1728-1771, f. 8r-11r, f. 19f-21r, f. 54f-56v, f. 70v-72r.

149 Register 1728-1771, f. 37f-39r, f. 58v-62r.

150 Register 1728-1771, f. 111r-114r.

151 Register 1728-1771, f. 32f-33r.

152 Register 1728-1771, f. 111r-114r.

153 MONBALLYU, ‘Vergiftiging’, p. 166.

154 P. SPIERENBURG, *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in preïndustrieel Europa*, Hilversum, 1998, p. 267.

155 Vergelijk D. EVERAERT, ‘Wat gebeurde er met het lijk van een terechtgestelde in de 18de eeuw?’, in: *Biekorf*, 106 (2006), p. 328-335.

exempel'. Deze bijkomende straf moest niet-inwoners van de kasselrij waarschuwen niet hetzelfde delict te plegen. Het zette dus het afschrikwekkende karakter van de ophanging kracht bij.¹⁵⁶ De galgenvelden in Ieper bevonden zich langs de belangrijkste toegangswegen tot de stad. Zo lag er een galgenveld in het westen van de stad richting Belle en ook één in het oosten richting Kortrijk.¹⁵⁷ Tot op het einde van het ancien régime legden de schepenen deze bijkomende sanctie op. De kasselrijschepenen geloofden dus in de voorbeeldfunctie van deze straf.

In totaal veroordeelden de schepenen vijf personen bij verstek tot het opknopen aan de galg. Hiervoor bestond een bijzondere vorm van executie: de straf *in effigie*. De beul bracht het vonnis op de openbare executieplaats ten uitvoer op een beeltenis, die de voortvluchtige moet voorstellen.¹⁵⁸ De straf *in effigie* moest het volk afschrikken om de misdrijven te plegen en had een voorbeeldfunctie. Zo bestrafden de schepenen Joseph Cousteau met de doodstraf, maar wegens zijn ontsnapping uit de gevangenis diende deze straf uitgevoerd te worden '*bij afbeelsel van sijn persoons gheschildert op een tafereel, dat sal worden aangehecht aen de voornomde galghe*'.¹⁵⁹

In de achttiende eeuw paste men in de kasselrij Ieper de geseling en de brandmerking als lijfstraffen toe. De in onze ogen meer gruwelijke lijfstraffen, zoals handen afhakken, ogen uitsteken en oren afsnijden kwamen niet voor, de casus van François Kneudde uitgezonderd.

De beul geselde vooral landlopers die diefstallen hadden gepleegd en seksuele delinquenten. Deze straf gebeurde gewoonlijk op de naakte rug in het openbaar aan een '*staak*' op een schavot, opgericht voor het kasselrijhuis op de markt. Ieper beschikte op het einde van de achttiende eeuw nog altijd over een permanente

156 SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 57.

157 S. KESTELOOT, 'Van GAS-boete tot het galgenveld', in: *Gidsenkroniek Ieper-Poperinge-Westland*, 52 (2015), p. 41.

158 Een straf *in effigie* werd uitgevoerd via een schilderij of een pop. Zie MAES, *Vijf eeuwen*, p. 465-466.

159 Register 1728-1771, f. 19r-21r.

schandpaal,¹⁶⁰ maar in de criminele sententies komt duidelijk naar voor dat het schavot telkenmale werd opgebouwd en daarna weer werd afgebroken. De strafuitvoering kon ook binnenskamers gebeuren. De openbare geseling draagt een ontierend karakter, waardoor de afranseling in de gevangenis een minder zware straf was.¹⁶¹ Zo veroordeelden de kasselrijschepenen vijf personen in resp. 1728, 1740, 1765, 1774 en 1776 tot een kastijding in de gevangenis, in aanwezigheid van de rechtercommissarissen aangeduid door het schepencollege.¹⁶² In 1776 werd een meisje geseseld ‘*ter discretie van schepenen commissarissen*’ gedurende haar gevangenisstraf. Haar broer werd evenwel geseseld op het schavot op de leperse Grote Markt.¹⁶³

De geselstraf gebeurde met een roede, die bestond uit vingerdikke hazelaars- of wilgentakken met buigzame uiteinden, die de beul verving zodra de takken afgesleten waren.¹⁶⁴ De beul ranselde François Gheerts en Christoffel Janssen af, ieder met ‘*dertigh scherpe roeden, ontfanghende van jder drie slaghen*’.¹⁶⁵ Dit betekende dat hij met elke roede drie keer sloeg en de delinquent in totaal negentig slagen kreeg. Dit was echter geen vast tarief; het aantal roeden was meestal in het vonnis bepaald en varieerde tussen 10, 15, 20, 25, 30 of 50 roeden. In een aantal vonnissen was er sprake van een geseling ‘*tot loopende bloede*’.¹⁶⁶ De beul kon de veroordeelde geselen met een strop aan de hals, eventueel staande onder een galg, hetgeen een zwaardere straf was.¹⁶⁷ Deze strafver-

160 P. DE WIN, *De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd bestudeerd in Europees perspectief* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 139), Brussel, 1991, p. 113-121; P. DE WIN, *Inventaris van de feodale schandpalen op het Belgisch grondgebied. 2: Provincies Oost- en West-Vlaanderen* (Iuris scripta historica, 10), Brussel, 1996, p. 164-165; J.E. CORNILLIE, *leper door de eeuwen heen*, leper, 1950, p. 59.

161 MAES, *Vijf eeuwen*, p. 420-421; SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 66.

162 Register 1728-1771, 2r-3r, f. 58r-58v, f. 120v-122v; Register 1771-1793, f. 17r-27r, f. 32v-32r.

163 Register 1771-1793, f. 32v-32r.

164 MAES, *Vijf eeuwen*, p. 420; VANHEMELRYCK, *Ellendelingen*, p. 85.

165 Register 1728-1771, f. 18r-18v.

166 Bijv. Register 1728-1771, f. 121r-122v, f. 130r-131v.

167 Bijv. Register 1728-1771, f. 89v-92r, 104r-106v; Register 1771-1793, f. 63r-65v.

zwaarving hield een duidelijke waarschuwing in en toonde aan dat de misdadiger ternauwernood aan de dood was ontsnapt.¹⁶⁸

De brandmerking gold als een verzwaarving van de geselstraf en/of of de verbanning. Brandmerking werd toegepast bij diefstal, landloperij en banbreuk. Brandmerken had een stigmatiserend karakter. Het had tot doel inwoners te waarschuwen voor personen die men beter kon mijden. Daarnaast vervulde het de functie van 'strafblad'. Aan het aantal brandmerken was af te lezen hoe vaak iemand al veroordeeld was geweest.¹⁶⁹ De uitvoering geschiedde met een gloeiend ijzer op de rug, meestal op de rechterschouder. Om het merkteken te bestendigen wreef de beul buskruit in de wonden.¹⁷⁰ Vaak bezat elke stad een speciaal schandmerk dat kon worden ingebrand. Gewoonlijk brandde de beul in de kasselrij leper het wapen van de kasselrij in.¹⁷¹ Sommige personen (meestal dieven) kregen een galg mee ingebrand.¹⁷² Het brandmerk werd op de rug aangebracht en was dus voor het publiek verborgen, wat wijst op een ontwikkeling in het verdwijnen van zichtbare verminkingen.¹⁷³

ONTERENDE STRAFFEN

Onterende straffen, erestaffen of schandstraffen wilden de delinquent publiek te schande te maken en in zijn eer te treffen.¹⁷⁴

De tepronkstelling was een typische onderende straf en bestond erin iemand aan de schandpaal in het openbaar vast te binden ten einde de veroordeelde een publieke bespotting te geven.¹⁷⁵ De tentoonstelling voerde men uit op het '*pilorin deser stadt*', een permanent, losstaand toestel van het monumentalere type.¹⁷⁶ Tot op het einde van de achttiende eeuw beschikte leper over een per-

168 SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 67.

169 BROERS, *Geschiedenis*, p. 116.

170 MAES, *Vijf eeuwen*, p. 423-424.

171 Bijv. Register 1728-1771, f. 19r-21r.

172 Bijv. Register 1728-1771, f. 29r-30v.

173 SPIERENBURG, *De verbroken betovering*, p. 267.

174 P. DE WIN, 'De schandstraffen in het oud-Belgisch strafrecht', in: *De Leiegouw*, 28 (1986), p. 282.

175 DE WIN, *De schandstraffen*, p. 113.

176 DE WIN, *Inventaris*, p. 164; CORNILLIE, *leper*, p. 59.

manente schandpaal, die opgesteld stond op de Grote Markt ten oosten van het *Nieuwerck* en de Lakenhalle.¹⁷⁷ Andere steden in de Nederlanden vervingen al tijdens de zeventiende eeuw hun vaste schandpaal door een verwijderbare kaak.¹⁷⁸

Het vonnis vermeldde in de meeste gevallen uitdrukkelijk de tijdsduur van de tepronkstelling. Deze varieerde van één tot twee uur.¹⁷⁹ Meestal vond deze sanctie plaats over de middag, op een moment dat veel toeschouwers aanwezig konden zijn.¹⁸⁰ De veroordeelden werden tijdens de vertoning doorgaans behangen met verschillende voorwerpen en/of getooid met speciale hoofddeksels ten einde het gepleegde misdrijf duidelijk te maken.¹⁸¹ Zo straffen de schepenen in 1751 Clement, Pieter en Ferdinande Noijé met de tepronkstelling, omdat ze 's nachts planten hadden gestolen in de tuin van Pieter Jacobus Lauters in Passendale. De 'casselriegasten' betrapten de broers op weg naar huis en namen ze gevangen samen met de planten. In het huis van hun vader vonden ze nog 700 planten. De schepenen stelden ze daarom twee uur te pronk, bekleed met een deel van de planten.¹⁸² Soms werden bordes met toelichtingen over het gepleegde misdrijf aan de persoon zelf vastgehecht. Zo moesten de al vermelde Isabelle de Zeure en haar kinderen gedurende twee uur uitgesteld worden, 'elck op hunne borst een opschrift met dese woorden wederspannigh aen de justitie' en diende ieder van hen het wapen in de hand te nemen waarmee ze de weerspannigheid hadden gepleegd.¹⁸³ In een aantal

177 DE WIN, *De schandstraffen*, p. 113-121; DE WIN, *Inventaris*, p. 164-165; CORNILLIE, *leper*, p. 59.

178 SPIERENBURG, *The Spectacle*, p.186.

179 Bijv. één uur (Register 1728-1771, f. 46v-47v) of twee uur (Register 1728-1771, f. 94r-95r).

180 Bijv. tussen elf uur en twaalf uur (Register 1728-1771, f. 46v-47v) of tussen twaalf uur en dertien uur (Register 1728-1771, f. 64r-66r).

181 Deze tenuitvoerlegging is een spiegelstraf. Zie MONBALLYU, 'Spiegelstraffen', p. 164-186.

182 Register 1728-1771, f. 87v-88r.

183 Register 1728-1771, f. 94r-95r; andere voorbeelden: 'cleijtnsnijder ende boschschen-der' (Register 1728-1771, f. 101r-101v) of 'pense jaegher, boschschen-der ende rebellant aen de justitie' (Register 1728-1771, f. 115r-115v).

gevallen werd men tentoongesteld met geselroeden om de hals, wat betekende dat men aan een de geselstraf was ontsnapt.¹⁸⁴

Achttien personen kregen de tepronkstelling als een mildere straf ter vervanging van een gebruikelijke zwaardere straf. In zo'n geval moest men gedwongen toekijken wanneer medeplichtigen hun zwaardere straf (meestal een geseling) moesten ondergaan. Zo konden de schepenen rekening houden met verzachtende omstandigheden, zoals de jeugdige leeftijd van de delinquent.¹⁸⁵

De schepenen straften ook met een eerlijke betering ('*amende honorable*'). De veroordeelde moest expliciet vergiffenis vragen aan God, de overheid en de gemeenschap,¹⁸⁶ ofwel brood leveren aan de kerk, bestemd voor de armen.¹⁸⁷ De gepleegde delicten betroffen vooral gebrek aan respect voor de overheden. Profijtelijke beteringen ('*amende profitable*'), zoals het dragen van een kuip of van schandstenen langs een groep joelende toeschouwers of het maken van bepaalde voorwerpen voor de kerk, zoals een schilderij, legden de kasselrijschepenen niet op.

Ook blaam en vermaning kwamen voor. In het eerste geval bevalen de schepenen op een afkeurende manier het strafbare feit nooit meer te plegen. De straf had een ontorend karakter, want de veroordeelde moest blootshoofds, op zijn knieën voor hen neerzitten. Vermaning daarentegen was een loutere berisping door de schepenen.¹⁸⁸ Delicten die met een blaam werden gestraft, waren onbehoorlijk, agressief gedrag tegen gezagsdragers, ordeverstoring en gewone diefstal. Onbekende misdrijven werden vaak bestraft met een vermaning.

De infaamverklaring was een bijkomende ontorende straf, waardoor een misdadiger uit bepaalde rechten, zoals het opnemen van

184 MONBALLYU, 'Spiegelstraffen', p. 183; DE WIN, *De schandstraffen*, p. 150; bijv. Register 1728-1771, f. 78r.

185 Bijv. Register 1728-1771, f. 7r-8r.

186 Bijv. Register 1728-1771, f. 64r-66r.

187 Bijv. Register 1728-1771, f. 117r-117v.

188 CARBASSE, *Histoire*, p. 273.

bepaalde ambten, werd ontzet.¹⁸⁹ De kasselrijschepenen spraken deze straf uit bij ambtsmisdrijven.¹⁹⁰ Daarnaast legden de schepenen soms het openbaar maken van de criminele sententie op, vooral bij ordeverstoring.¹⁹¹

VRIJHEIDSSTRAFFEN

Eén keer veroordeelden de schepenen in 1746 een recidivist tot een galeistraaf (dwangarbeid op de galeien) voor landloperij, buitenhuwelijks betrekkingen en het gebruik van een valse naam. De schepenen stelden hem voor negen jaar ten dienste van de (Franse) marine.¹⁹²

Met 157 veroordeelden is de verbanning bij de kasselrijschepenen een geliefd middel om een tijdje van iemand af te zijn. Nochtans werd de criminaliteit daardoor alleen maar verplaatst naar een ander gebied, wat de controle door de overheid moeilijk maakte. De straf haalde de misdadiger uit zijn vertrouwde sociale milieu, zodat hij in dit vreemde gebied, waar hij moeilijk werd aanvaard, verplicht was om nieuwe misdrijven te plegen om te overleven.¹⁹³ Voor inwoners van de kasselrij was het een echte straf, omdat ze hun werk kwijt raakten en contact met hun familie en vrienden verloren.¹⁹⁴

De verbanning kan niet als één algemene straf gezien worden, omdat heel wat gradaties de zwaarte van de straf beïnvloedden. Zo bepaalden de duur (variërende van twee jaar tot levenslang), het gebied waaruit men verdreven werd (de kasselrij Ieper, het graafschap Vlaanderen en de Oostenrijkse Nederlanden), de eventuele bijkomende verzwarende sanctie (zoals geseling) en de recidivestraaf de invloed op het leven van de banneling. De delicten waarvoor de schepenen deze straf uitspraken verschilden dan ook naargelang het uitgestoten rechtsgebied en de duur van

¹⁸⁹ MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 140.

¹⁹⁰ Bijv. Register 1728-1771, f.

¹⁹¹ Bijv. Register 1728-1771, f. 64r-66r.

¹⁹² In 1746 was Ieper in Franse handen (Oostenrijkse successieoorlog). Register 1728-1771, f. 78v-80v.

¹⁹³ MONBALLYU, *Zes eeuwen*, p. 140.

¹⁹⁴ MÜLLER, 'Stad', p. 90

de ban. Korte verbanningen (één tot zes jaar) legden de schepenen vooral op voor onbehoorlijk en agressief gedrag tegen overheidsdienaren, zedenmisdriven, banbreuk en slagen en verwondingen. Slechts in één geval betrof de delinquent een landloper. De misdrijven gesanctioneerd met een langdurige verdrijving (negen jaar tot levenslang) die in het oog springen waren landloperij en diefstal. Meer dan de helft van de bestrafte misdrijven met een verbanning uit het graafschap Vlaanderen waren eigendomsdelicten. Vooral landlopers en bedelaars werden uit de Zuidelijke Nederlanden verbannen. Soms hadden ze zich ook aan banbreuk of diefstal schuldig gemaakt.

Als de persoon bij verstek was veroordeeld, kon de tenuitvoerlegging van de verbanning (net zoals de doodstraf) *in effigie* geschieden. Zo verbanden de schepenen Charles en Gheeraert Driessens levenslang uit Vlaanderen voor doodslag. Omdat ze op de vlucht waren, *'sal dese jehenwoordighe sententie in hun regard gheschreven sijnde op een tafereel ghehanghen worden door den officier van de hooghe justitie aen een galghe, die ten dien effecte sal gheplant worden voor het casselrijehuijs op de plaetse ordinaire'*.¹⁹⁵ Het vonnis van 19 augustus 1776 tegen Pieter de Witte, Joannes de Witte de oude, Joannes de Witte de jonge en Jacobus de Witte vereiste niet dat de opgelegde verbanning van de gevluchte Joannes de Witte de jonge *in effigie* zou worden uitgevoerd, maar legde op dat een kopie van de sententie geafficheerd diende te worden aan zijn laatste woonplaats.¹⁹⁶ Dit duidt op mentaliteitsverandering. De overheid vond het blijkbaar niet meer nodig om er een openbaar spektakel van te maken.¹⁹⁷

Voorts zien we de opkomst van het tuchthuis, waar veroordeelden gedurende het grootste deel van de dag zware lichamelijke arbeid moesten verrichten, waarmee ze de kosten van hun detentie en onderhoud terugverdienden en zo het voortbestaan van de instelling verzekerden.¹⁹⁸ Met harde arbeid en geestelijk onderricht hadden

195 Register 1728-1771, f. 3v-5r.

196 Register 1771-1793, f. 28v-32v.

197 SPIERENBURG, *The Spectacle*, p. 79.

198 BROERS, *Geschiedenis*, p. 118.

tuchthuizen het doel de misdadigers herop te voeden, waardoor zij na de terugkeer in de maatschappij op het rechte pad zouden blijven.¹⁹⁹ Volgens Spierenburg²⁰⁰ is de moderne gevangenis niet een plots uit het niets opduikend nieuwigheid, maar het eindpunt van een ontwikkeling die al in de zestiende eeuw begonnen was met de oprichting van de eerste tuchthuizen.²⁰¹ In Ieper was er een tuchthuis gelegen in de Tempelstraat,²⁰² maar in onze onderzoeksperiode duurde het tot 1759 voordat de schepenen er iemand opsloten.²⁰³

Van de zeven gesanctioneerden pleegden vier personen diefstal en maakte een ander zich schuldig aan heling. In één geval is niet vermeld wat de strafbare feiten zijn en één man vermoordde meerdere mensen. De schepenen bestrafden de delinquenten meestal met een korte opsluiting (één tot zes jaar). We vonden ook twee langere opsluitingen (resp. tien en veertig jaar).²⁰⁴ De criminele sententies vermelden van vijf verdachten de leeftijd, die varieert tussen dertien en achttien jaar.²⁰⁵ Uit de vermelde ouderdom en de motivering van de kasselrijschepenen kunnen we de opvoedende functie van het tuchthuis afleiden. Zo berispten de kasselrijschepenen in 1776 de moeder van de 17-jarige Pieter en de 18-jarige Pieternelle omdat ze gestolen goederen aannam van haar kinderen, *'mitsgaeders van wel geweten te hebben van het begaen der dieften door haere voornoemde twee kinderen Pieter Norbertus ende Pieternelle Therese Noijez ende in plaetse van hun naer behooren daerover te hebben gecorrigeert, integendeel hun daer inne te hebben gefavoriseert ende gevoet'*.²⁰⁶ Omwille van het slechte

199 BROERS, *Van plakkaat*, p. 79.

200 Zie hiervoor P. SPIERENBURG, 'The Sociogenesis of Confinement and its Development in Early Modern Europe', in: P. SPIERENBURG (red.), *The Emergence of Carceral Institutions: Prisons, Galleys and Lunatic Asylums 1550-1900*, Rotterdam, 1984, p. 9-77.

201 P. NEFORS, 'Goswin de Fierlant (1735-1804) en de problematiek van gevangeniswezen, landloperij en bedelarij: een aspect van de strafrechtshervorming in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Panopticon*, 11 (1990), p. 125.

202 CORNILLIE, *Ieper*, p. 193.

203 Het is ons niet duidelijk wanneer het tuchthuis was opgericht. Cornillie spreekt van 1403, Depreeuw heeft het over 1626. Zie CORNILLIE, *Ieper*, p. 193; DEPREEUW, *Landloperij*, p. 170.

204 Register 1728-1771, f. 110v-111r (tien jaar); Register 1771-1793, f. 67v-71r (veertig jaar).

205 Register 1771-1793, f. 27r-28v, f. 32v-39r, f. 98r-100v.

206 Register 1771-1793, f. 32v-39r.

voorbeeld veroordeelden de schepenen de kinderen tot het correctiehuis. De opsluiting in het tuchthuis was dus het middel bij uitstek om op te treden tegen jeugdige dieven.²⁰⁷ De kasselrijsschepenen straftten tot slot Pieter Geloen in 1785 met een opsluiting van 40 jaar in het provinciaal correctiehuis te Gent (opgericht in 1773) wegens het vermoorden van zes personen.²⁰⁸ Aanvankelijk was het provinciaal correctiehuis opgericht om er bedelaars een opvoedende straf te geven, maar in 1775 had Vilain XIII zijn plan herzien en sloten de schepenen er ook personen op die zich schuldig hadden gemaakt aan zware delicten.²⁰⁹

In de vroegmoderne tijd speelde de gevangenisstraf een ondergeschikte rol. Normaal sloten de schepenen enkel verdachten, schuldenaars en krijgsgevangenen in de gevangenis op.²¹⁰ De schepenen van de kasselrij Ieper gebruikten de gevangenis wel degelijk als een strafinstelling. Al voor 1750 spraken ze vaak gevangenisstraffen als straf voor kleine overtredingen uit, zoals diefstallen en ordeverstoring.²¹¹ De termijn van deze gevangenisstraf was kort, de duur bleef beperkt tot enkele dagen (drie tot vijftien dagen). Een uitzondering op deze korte gevangenisstraffen was de omzetting door de Geheime Raad van de doodstraf van Pieter Baillieul (door de kasselrij toegewezen omwille van het schrijven van brandbrieven) in een eeuwigdurende opsluiting in de gevangenis van Ieper.²¹² In het laatste geval zou de opsluiting ingeschat kunnen worden als een meer humane straf, maar de ciper bond de gevangene meestal vast, waardoor een gevangenisstraf veel weg kon hebben van een lijfstraf. In sommige gevallen was er sprake van een isolatie in een donkere kooi.²¹³ Daarnaast veroordeelden de kasselrijsschepenen de delinquenten soms tot een geseling

207 Ander voorbeeld: Register 1771-1793, f. 98r-100v.

208 Register 1771-1793, f. 67v-71r.

209 ROETS, *Rudessen*, p. 301; BROERS, *Geschiedenis*, p. 119; over het Gentse tuchthuis zie MARTYN, VELLE & WIJNS (red), *150 Jaar*.

210 DEPREEUW, *Landloperij*, p. 171.

211 Net zoals bij J.M. BEATTIE, *Crime and Courts in England, 1660-1800*, Princeton, 1986, p. 663.

212 Register 1728-1771, f. 32r-33r. Het blijft onduidelijk of de kasselrij een aparte gevangenis had, dan wel van de stadsgevangenis gebruik maakte.

213 Register 1771-1793, f. 32v-19r.

gedurende hun gevangenisstraf.²¹⁴ Toch kan de gevangenisstraf gezien worden als een lichtere straf dan de opsluiting in het tuchthuis, want de duur van de gevangenisstraf bleef beperkt tot enkele dagen of weken, terwijl men bij een tuchthuisverblijf rekende met jaren. Bovendien legden de schepenen bij een gevangenisstraf nooit een verplichting tot arbeid op, wat wel het geval was bij een opsluiting in het tuchthuis.²¹⁵ Deze gevangenisstraffen kunnen dus beschouwd worden als eerste experimenten van een andere gerechtelijke aanpak.²¹⁶

BESLUIT

Het beeld van een harde, bloeddorstige overheid, niet te beroerd om sadistische voorbeeldstraffen te stellen, geldt niet voor de achttiende-eeuwse kasselrij Ieper. Tortuur kwam zelden voor. Van het uitgebreide arsenaal aan straffen kozen schepenen in de onderzochte 65 jaar vooral voor vrijheidsstraffen. Motivering van straf of strafmaat was vrijwel niet te vinden. Er bestond geen standaardstraf en de kasselrijschepenen hielden rekening met de omstandigheden van de zaak en pasten de straf aan. De sancties tonen, in allerlei gradaties en combinaties, hoezeer het gerecht elke zaak subjectief beoordeelde. De gehele achttiende eeuw kunnen tendensen tot humanisering vastgesteld worden. De schepenen spraken geen bedevaartstraffen uit en slechts één keer de galeistrاف en de verminkingsstraf. De doodstraf werd in twee varianten aangetroffen, waarvan de galg de meest voorkomende was. De doodstraf betrof in het laatste kwart van de eeuw nog slechts 2% van de straffen. Het aantal ontterende straffen kende tussen 1775 en 1793 een sterke daling en werd vervangen door de opsluiting in het tuchthuis. Vanaf 1775 lag de geregistreerde criminaliteit laag, wat de representativiteit van het onderzoek in vraag kan stellen. Ons onderzoek leert ons al heel wat over de werking van het gerecht, maar verder onderzoek aan de hand van procesdossiers en rekeningen blijft zeker noodzakelijk.

214 Register 1728-1771, f. 120v-122v; Register 1771-1793, f. 17r-27r, f. 32v-39r.

215 ROETS, *Rudessen*, p. 107.

216 EVANS, *Rituals*, p. 15.